

TAMÁSI ZSOLT

A katolikus egyházvezetés önvédelmi törekvései az 1848–1849-es forradalom leverése után¹

A katolikus egyháznak az 1848–1849-es forradalomban való részvételéről szólva leggyakrabban azzal a megfogalmazással találkozhat az olvasó a történetírásban, hogy a felső papság a szabadságharc során, kevés kivétellel, a nemzeti függetlenség ügye ellen fordult; továbbá az alsópapság szerepéről is olvashatunk, amely nemcsak támogatta a szabadságharcot, hanem egyúttal az egyházat belülről is bírálta. Az így tagolt megközelítés részben azt sugallja, hogy a papság zöme semleges volt a forradalmi események során, pontosabban: engedve a külső kényszernek, a hadi események során az éppen hatalmat gyakorló forradalmi kormány vagy a császári kormányzat rendeleteit hajtotta csupán végre. Ezt a sommás képet nem a marxista történetírás alakította ki, az csupán átvette, majd töretlenül propagálta az 1849 ősztől éppen a magyar katolikus püspöki kar által kidolgozott és Scitovszky János hercegprímás által sulykolt felfogást.

Jelen tanulmányban igyekszünk felvázolni azokat a védekezési mechanizmusokat, melyek megteremtésével és működtetésével a katolikus egyházi vezetés főként arra törekedett, hogy a papság forradalmi szerepvállalását elkendőzze, ezáltal is mentesítve a klerikusokat a számonkérés alól. A jól kigondolt, alaposan megtervezett és kellőképpen végrehajtott utasítások eredményeként valóban sok pap kerülhetett el ily módon a megtorlást; mindez azonban szükség-szerűen együtt járt a katolikus egyház szerepvállalásának a történetírásba tévesen berögzült megítélésével is. Elsőként a védekezési mechanizmus kidolgozásának az egyes lépéseit követjük nyomon, azt követően pedig körképet rajzolunk annak működéséről a különböző egyházmegegyek keretei között.

A forradalom során a magyarországi és erdélyi egyházmegegye papsága általában a forradalmi kormánynak a *Közlöny*ben megjelenő utasításait hajtotta végre. A *Magyar Honvédség*ben a szabadságharc idején száz tábori lelkész működött, emellett hatszáznál is több volt a fegyvert fogott papnövendékek, vagy már felszentelt papok száma.² Az osztrák politikusok nehezményezték is, hogy az udvarhoz legszorosabban kötődő katolikus egyháziak ilyen nagy tömegben szerepet vállaltak a szabadságharcban. Elégedetlenségük legismertebb meg-

¹ Készült a Bolyai János Ösztöndíj támogatásával.

² Dr. Szántó Konrád O. F. M.: A katolikus egyház története. II. Bp. 1988. 406.

nyilvánulása volt az 1849. július 3-i osztrák minisztertanács, ahol Alexander Bach ideiglenes belügyminiszter ekként fakadt ki: „A felkelők tanai a katolikus egyháziak körében számos követőre és buzgó élharcosra találtak. Ha vissza akarjuk vezetni a magyarországi katolikus egyházat rendeltetéséhez, akkor meg kell tisztítanunk valamennyi olyan elemtől, akik a vallásra és az államra nézve veszélyesek”.³ Vallásra veszélyes elemnek tekintették Horváth Mihály kinevezett csanádi püspök, vallás- és közoktatási miniszter azon tervét, mely szerint 1849 augusztusára nemzeti zsinat hívandó össze, amely kimondaná a magyar egyház teljes függetlenségét.⁴ Róma az anglikán egyház elszakadásához fogható akciónak ítélte a tervet, ezért a szabadságharc leverését úgy magyarázta, mint „végtelen előnyt a magyarországi egyház ügye számára”.

A forradalom és szabadságharc bukása után az egyházi személyekkel szembeni eljárást illetően Haynau a proklamációjában kijelentette: mindenkit rögtönítélő eljárásnak kell alávetni, aki a népet lázadásra csábította; aki a párttűző kormánytól vagy az általa kinevezett biztosoktól parancsot fogadott el, vagy annak engedelmeskedett; aki a császári királyi polgári és katonai hatóságok által kibocsátott proklamációkat vagy egyéb rendeleteket, melyeket hivatalos állásánál fogva közhírré kellett tennie, elmulasztotta kihirdetni, vagy elhallgatta; aki a császári királyi ausztriai vagy cári orosz seregek ellen népfelkelést hirdetett, és ilyet vezetett.

Haynau 1850-ig tartó megtorló hatalma a felső papságot sem kerülte el egészen. A vád ellenük az volt, hogy hálaadó szentmisét mutattak be a trónfosztás után és a honvédő harc sikeréért imádkoztak. Rudnyánszky József beszercebányai püspököt ezért hatévi börtönre és a püspöki méltóságtól való megfosztásra ítélték, és csak Scitovszky primás és Viale-Prelá bécsi nuncius hosszas közbenjárására törölték el büntetését; ezután sem térhetett azonban haza. Lonovics József főbűnének azt a kijelentését tekintették, miszerint nem erőszakkal fogadtatták el a magyarok a márciusi alkotmányt. Scitovszky közbenjárására szabadulhatott csupán, de Melkben kellett maradnia, és kénytelen volt lemondani püspöki méltóságáról. Bémer László váradi püspököt Haynau katonai kísérettel vitette Pestre és a perben halálra ítéltette. Ezt később húsz év várfogságra változtatta ugyan, de a nemzetközi megbotráncozást kiváltó ügynél az udvar is közbelépett: az idős püspököt Bécsbe küldték, majd beérték azzal, hogy lemond a tisztségéről és kolostorba vonul.⁵ Jekelfalusy Vince 1848-ban pápai megerősítés nélkül a szepesi egyházmegye kinevezett püspöke lett. Noha a szabadságharc alatt mindvégig tartózkodóan viselkedett, végül őt is meghurcolták, és a haditörvényszék felmentette ugyan, Bécs azonban őt is ejtette: az abszolutizmus éveiben az ausztriai Gmundenben élt internálva, kegyelemkenyéren. Csak a politikai enyhülés, a

3 Zakar Péter: Haynau egyházi áldozatai. Aetas 2000. 1–2. sz. 62–81.

4 A pécsi püspök, Scitovszky János Bécsbe ment és formális feljelentést tett erről a nunciaturán. Ezt a gesztusát Bécs később a primási székkal honorálta. *Eördögh István*: Az 1848–49-es magyar szabadságharc bukásának diplomáciai háttere a szentszéki iratok fényében. Aetas 1996. 2–3. sz. 174–191.

5 Dr. Szántó K. O. F. M.: i. m. 406.

kiegyezés rendezte Jekelfalusy helyzetét, így válhatott belőle 1867-től Székesfehérvár püspöke.⁶ Furcsának tűnhet ugyanakkor, hogy miért nem erősítette meg az uralkodó a szabadságharc bukása után az udvarhűnek bizonyult kinevezett püspököket. Lemondatásuk oka lehet a magyar püspöki kar 1848. október 28-án kelt memoranduma, melyben a püspökök állást foglaltak az áprilisi törvények mellett, figyelmeztetve a királyt akkor tett esküjére, és utalva rá, hogy a törvények a nép szívében mélyen gyökeret vertek, amennyiben tehát az uralkodó visszavonná őket, a lakosság koronába vetett hite meginogna. Az uralkodó burkolt szöszegéssel történt megvádolása állhatott a kinevezett püspökök lemondatásának hátterében.⁷

Különösen veszélyeztetett helyzetben voltak azok a papok, akik dolga volt a kormányrendeletek kihirdetése.⁸ Hermann Róbert közlése szerint közülük került ki a kivégzettek egyötöde.⁹ A kivégzések nemzetközi felháborodást keltettek, amit az osztrák kormány is érzékelt; ezért Bach belügyminiszter október 26-án indítványozta a kivégzések felfüggesztését. Erre Schwarzenberg közölte a miniszterekkel, hogy az uralkodó éppen most küldött parancsot Haynaunak és Wohlgemuth altábornagynak, Erdély kinevezett katonai és polgári kormányzójának, hogy állítsák le Magyarországon és Erdélyben a további kivégzéseket. Október 28-án Schwarzenberg tudatta Buol-Schauenstein szentpétervári nagykövettel, hogy az osztrák kormány elhatározta, „ezután a legutóbbi felkelés során elkövetett egyetlen politikai bűntett esetében sem fogják a halálbüntetést alkalmazni”.¹⁰ Október 30-án mindezt nem hivatalos közleményben is tudatták a közvéleménnyel.¹¹ A halálbüntetések felfüggesztése nem jelentette viszont a további meghurcoltatások lezárulását is.

6 *Milcsinszky Alajos*: Jekelfalusy Vince 1867–1874. In: A székesfehérvári egyházmegye jubileumi névtára 1977-ben. Alapításának 200. esztendejében. Székesfehérvár, 1977. 105–109.; *Hermann Eged*: A magyar katolikus papság az osztrák katonai diktatúra és az abszolutizmus idején. Gödöllő, 1932. 45–48. Az eredetiből idéz: *Mózessy Gergely*: A székesfehérvári egyházmegye 1848/49-ben. In: „Akit szolgáltatok egy árva hon volt...” (Madách Imre). Az 1998. május 13-án, szeptember 29-én és a november 18-án rendezett tudományos tanácskozás előadásai. Szerk. Csurgai Horváth József–Demeter Zsófia. Székesfehérvár, 2000. (Közlemények Székesfehérvár történetéből 1.) 195.

7 *Zakar Péter*: „Egyedül Kossuth szava parancsolt...” Katolikus papok feljegyzései az 1848/49-es szabadságharc eseményeiből. Szeged, 2001. 12.

8 Ezért is fogalmazta meg egy veszprémi egyházmegyes pap 1849. dec. 30-án, hogy lépjen közbe a püspöki kar, és semmiféle világi rendeletet ne kelljen a szószékről felolvasni. „Ha egy futó pillanatot vetünk a lefolyt szomorú időkre, s ezek áldozataira az egyházi rend köréből, úgy látszik, egyik és másik félen éppen az tulajdonítatott főbűnnek, hogy ily ügyekbe kelletlenül és hivatlanul avatták magokat némely szerencsétlenek, s kevésbé erős lelkűek, mert magammal el nem hitethetem, hogy találkozhatott volna ítélőszék, mely őket kárhóztathatja oly tettért, melyért a felelősség fensőbbi hatalmat illetett.” Veszprémi Érseki és Főkapitányi Levéltár (= VÉL) *Protocollum exhibitorum*, 772/1849.

9 *Hermann Róbert*: Az 1849–1850. évi kivégzések. *Aetas* 2000. 1–2. sz. 82–131.

10 Az aradi vértanúk. II. Összegyűjt., a szöveget gond., a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: Katona Tamás. Bp. 1979. (Magyar Századok) 257–259.

11 *Hermann R.*: i. m.

Scitovszky János pécsi püspök, a Ferenc József által 1849 júliusában¹² „kegyelmesen kinevezett magyarországi prímás” kezdettől azon munkálkodott, hogy mentse a világi hatalom által elítélt papokat, és elérje, hogy ügyük tárgyalása lehetőleg egyházi bíróság elé kerüljön. A felelősségre vonások által érintett klerikusok egy részét sikerült is kivonnia Haynau vésztörvényszékeinek eljárása alól, őket egyházi fenyítékben részesítették, majd viszonylag rövid idő múlva többségüket újra alkalmazták. Erre jogalapot biztosított, hogy Scitovszky felhatalmazást kért és kapott IX. Pius pápától az irregularitás¹³ vétkébe esett papok feloldozására.¹⁴ Ehhez azonban előbb el kellett érni, hogy a papok ügyeinek a tárgyalása a szentszéki bíróságokhoz kerüljön. Ilyen gyakorlattal még pécsi püspöksége idejéből rendelkezett Scitovszky. A jegyzőkönyvek tanúsága szerint 1849. február 22-én a katonaság által politikai vétek vádjával letartóztatott Garay Alajos kapcsán a szentszéki ülnökök a következő megoldást javasolták: akkor tétessék csupán az elfogott pap ügyében hivatalos kérelem, ha a bírói vádból már ismert a kihágás súlya és mértéke és „a kérelem helybehagyatandására bizton számolni lehet”. A jegyzőkönyv túloldalára bejegyezték még, hogy „az eltévedett mellett a Nagyméltóságú Püspök Úr atyailag fel fog szólalni, és az egyházi joghatóság alá rendeltetéséért könyörögni”.¹⁵ Nem volt tehát újdonság 1849 augusztusában az a törekvés, hogy egyházi szentszékekhez utalják át a politikailag kompromittált klerikusok ügyeit. Biztató előjele volt mindennek a császári biztosok gyakorlata, hogy akkor fenyegetőztek csupán a papok elleni katonai vizsgálatnál a megszállt területeken, ha nem sikerült elérni az egyházmegye vezetőségének a proklamációk felolvastatását.¹⁶

1849. augusztus végén már voltak arra utaló jelek, hogy a császári királyi biztosok helyenként külön megítélés alá vonják az egyháziakat. A nagyváradi

12 „Ő császári királyi Apostoli Felsége folyó év július 21-kén legmagasb határozatánál fogva Hám János püspöknek lemondása által megüresedett esztergomi érsekségre, s ezzel öszvekapcsolt Magyarország prímásságára, Nagykéri Scitovszky Keresztély Jánost, pécsi megyés püspököt legkegyelmesben kinevezni méltóztatott.” Országos Széchényi Könyvtár, Plakát- és Kinyomtatványtár 1848/162.: Ő császári királyi Apostoli Felsége [...] Scitovszky Keresztély Jánost [...] kinevezni méltóztatott / Haynau.

13 Szabálytalanság. Az egyházi jogi előírások szerint az a pap, aki a papi szelídség ellen vét, az a szabálytalanság vétkébe esik, ami a fel nem szenteltekéül szentelési akadálnak minősül. A papi szelídség hiányának (*defectus lenitatis*) egyik jele a fegyverviselés. Háború esetén az egyházi jog igazságos és igazságtalan háború közt tesz különbséget. Az igazságtalan háború esetében még akkor is a szabálytalanság vétké áll fenn, ha az ellenség közül egy is elesik vagy megcsönkul az illető bármilyen jellegű közreműködésével (fegyverforgatás, lelkesítés). *Dr. Szeredy József: Egyházi jog. Különös tekintettel a Magyar Szent Korona területének egyházi viszonyaira, valamint a keleti és protestáns egyházakra.* I. Pécs, 1883. 325.: 158. §.

14 *Zakar Péter: A magyar hadsereg tábori lelkészei 1848–49-ben.* Bp. 1999. 105.

15 Pécsi Püspöki és Káptalani Levéltár (= PPKL) Protocollum 1849, 656/1849.: 1849. febr. 22. Tanácskozmányi ülés jegyzőkönyve.

16 Pl. a székesfehérvári egyházmegyében 1849 februárjában Gaál Eduárd fenyegetőzött ezzel, melynek eredményeként a helynök felszólítására az esperesek gyorsan jelentették, hogy minden a legnagyobb rendben van kerületeikben. Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár (= SzfvPL) I. N° 454–110, 143, 160, 161. és 165/1849.; *Mózyessy G.:* i. m. 203.

egyházmegyében például Bémer László püspök augusztus 22-én kelt körlevelében rámutatott, a forradalom ideje alatt a császártól elpártolt papságnak Zichy Ferenc császári királyi aranykulcos tanácsos bocsánatot ígért, ha az újra beköszöntő békéért – a császár iránti hódolat jegyében¹⁷ – hálaadó szentmisét mutatnak be és a rendeletet betartva, jobbulásuk jelét adják. Ugyanakkor Zichy azt is megígérte, hogy ha meglát egy katolikus papot világi öltönyben, bajusszal, szakállal, cifra szalaggal és tollal, akkor – világias kinézete miatt – mint világit fogatja majd le.¹⁸ Ez a kitétel magyarázatot ad arra, hogy miért tért folyamatosan vissza a szentszéki perekben súlyosbító körülményként az, hogy a papokat a forradalmi kinézetük miatt is megvádolják. A forradalom lázában égve szakáll/bajuszviselettel próbálták ugyanis az egyébként császárpártisággal és udvarhűséggel gyanúsított papok a hazafias érzelmeiket kimutatni.

Scitovszky augusztus 23-án kelt levelében¹⁹ felszólította az egyházmegyék vezetőit, hogy részletes és pontos kimutatást küldjenek hozzá a papság forradalom és szabadságharc idején tapasztalt politikai magatartásáról. E dokumentum célja lett volna „megmutatni, hogy a Clerusnak nagyobb része ő Felsege iránti hitét, a fennforgó politikai zavarok között is megtartotta”; ez a fajta célzatosság eleve megkérdőjelezhetővé teszi a beküldött beszámolók tárgyyszerűségét. A jelentések struktúráját meghatározta továbbá az is, hogy első pontként azok nevét kellett felterjeszteni, akik „a gondjuk alá bízott népet és ifjúságot ő Felsege és a törvényes rend iránti hűség és engedelmisségben megtartani törekedtek és ezáltal jutalomra méltókká lettek”. Magyarán: pozitív színben kívánták feltüntetni a katolikus egyháziak magatartását, melynek kidomborítását külön is szorgalmazta Scitovszky, kijelentvén: „e kérdés felfejtésénél minden egyes emberről egyes események elősorolandók, oly pontossággal, hogy a leírás a próbát minden tekintetben kiállhassa”. A második pontban kérte felsorolni azokat, akik hűtlenségi vétket követtek el. Az ő esetükben külön is kérte kiemelni, hogy „teljes személyes szabadságba helyeztetve lévén” követtek el a hűtlenség bűnét. Tudakolta továbbá, hogy megtörtént-e az illetők egyházi megbüntetése, s ha igen, mi módon zajlott le. Másként nem menekíthetők ki ugyanis a papok a világi bíróságok hatásköréből. A harmadik pontban azok nevét kérte Scitovszky tudatni vele, akik „félelemből, kikerülhetetlen erőszak, vagy édesgetés által vezetettek hűtlenségre, a nélkül, hogy magokat jókor szaladás által megmenthették volna”, akiket tehát másként nem, mint a terhes körülmények kényszerítő erejére való hivatkozással lehet csupán a felelősségre vonás alól kimenteni.

17 A hódolati nyilatkozat beküldésére Scitovszky külön is felszólította az egyházmegyéket 1456/1849. sz. rendeletében, szept. 6-án. PFKL 1454/1849. szept. 6-i szentszéki gyűlés jegyzőkönyve.

18 Országos Széchényi Könyvtár, Plakát- és Kisnyomtatványtár 1848.2°/755. Bezdédi és Kis-Bákai báró Bémer László, Isten irgalmából és az apostoli szentszék kegyelméből, nagyváradi deák szertartású megyés püspök, Krisztusban nekünk kedves tisztelendő rokonink [...], Váradoslasi, 1849. aug. 22.

19 Egre Főegyházmegyei Levéltár (= EFL) 830/1849. Scitovszky János primás körlevele, 1849. aug. 23.

Scitovszkynak sikerült elfogadtatnia a hatóságokkal e megközelítést; ennek megfelelően a császári királyi kormányzat a 4767/7. szám alatt 1849. november 22-én kiadott rendeletében kérte az egyházmegyéktől azok neveinek a felterjesztését, akik „a forradalmi kormány zsarnokoskodása miatt fogságot, vagy meg-hurcolást” szenvedtek avégett, hogy ezek a papok „ne maradjanak méltánylás nélkül”.²⁰

Scitovszky hercegprímás szeptember 29-i utasítása az egyházi büntetéssel kapcsolatban előírta, hogy fosszák meg minden javadalmuktól a forradalmi mozgalmakhoz önként csatlakozó klerikusokat. Azokat is fosszák meg továbbá ideiglenesen tisztségüktől és javadalmaiktól, legalábbis addig, amíg nem tisztázzák magukat egyházi bíróságok előtt, akik fegyvert fogtak, noha később visszatértek az egyházkerületükbe. Kisebb, egyedi vétségek esetére Scitovszky az érintett áthelyezését javasolta.²¹ Az egyházi fenytés célja kifejezetten az volt, hogy bizonyítsák: az egyház vezetése komolyan veszi a vétkek megfelelő szankcionálását. Ebben a logikai rendben irregularitásnak, igazságtalan háborúban való részvételnek minősítették a forradalmi hadseregben történt szerepvállalást. A szentszékek által megszabott penitenciát azonban sokkal inkább befolyásolta az esetleges egyházi fegyelemsértés, melynek tisztázása általában elnyújtotta az ügyek lezárását. Az eljárások zöme így majd csak 1851 végén fejeződött be. Általában a purifikációt, a felmentést mondták ki ennek során, penitenciaként egy–négy hónapi elcsendesedést, lelkigyakorlatot írtak elő az illetőnek, melyet rendszerint kolostorokban, úgynevezett deficienciákban kellett letöltenie. Az itt eltöltött hetek költségét a vétkesek maguk állták, a büntetés letöltése után azonban újra alkalmazást nyerhettek.

Lassan körvonalazódott továbbá az is, hogy a paphonvédek ügyében is a szentszék az illetékes bíróság. 1849 végén ezt már sejteni lehetett. Válics János kalocsai egyházmegyes pap a kalocsai szentszékhez írt levelében kijelentette, augusztus 20-án esett a császári sereg fogságába, a temesvári papneveldében tartották fogva több csanádi egyházmegyes pappal együtt. Az tehát a kérése, hogy járjon érte közbe a kalocsai szentszék „Gerstner General Major és kerületi főparancsnoknál a megyébe bocsájtatásom iránt”, hogy a kalocsai szentszék ítéljen felette.²²

A forradalmi tevékenységükért elítéltek esetenként úgy érezték, hogy szigorúbban hajtják végre rajtuk az ítéletet, mint más érintettek esetében. A kalocsai

20 Győri Egyházmegyei Levéltár (= GyEL) Miscellanea, 13–14. cs., 1101/1849.: A győri választott püspök és káptalani helynök által a győri polgármesternek írt levél. 1849. dec. 17.

21 A levél tartalmát összefoglalja Nádasdy Ferenc kalocsai érsek rendelete: Bécs, 1849. okt. 25. Nádasdy Ferenc érsek rendelete a forradalomban kompromittált papokkal szembeni eljárásról. Ld. 1848/49 és ami utána következett. Válogatott dokumentumok... Válogatott dokumentumok a Kalocsai Érseki Levéltár 1848–1851 közötti anyagából. (Forráskiadvány). Szerk. Lakatos Andor–Sarnyai Csaba Máté. Kalocsa, 2001. 122.

22 Kalocsai Főszékeskáptalan Levéltára (= KFL) I. 1. c. Válics János 1109/1849. Temesvár, 1849. okt. 11. Válics János jelenti a szentszéknek, hogy Temesváron van fogságban. 1848/49 és ami utána következett i. m. 179.

egyházmegyés Antunovich János almási plébános egy kalocsai egyházmegyés rejtőzködő pap levelét küldte át Nádasdy Ferenc érseknek. A névtelen levélíró kiemelte, hogy úgy a püspökök, mint a plébánosok és a káplánok megtorlás áldozatául estek, ellenben „midőn a világi egyénekre kimondott büntetések kegyelem útján nagymértékben megszelídítettek, a papokon, kik pedig a fegyverek legszelídebbikével, többnyire pusztá szóval vétkeztek, a törvényszékileg kimondott ítélet az egy halálítéleten kívül egész szigorúsággal végrehajtatik”. Arról is tud a levélíró, hogy amikor a honvédpapot felmentették, az nem a magyar felsőpapság, hanem Viale-Prelá bécsi nuncius fáradozásainak volt csupán köszönhető, aki sok esetben közbenjárt egyes magyarországi papokért Ferenc József uralkodónál is. Arról is volt tudomása, hogy főpapi közbenjárásra a püspökök büntetését is enyhítették; ezért is fájlalta, hogy az alsópapságért senki nem jár közbe. Kérte tehát, legalább azt ériék el, hogy az alsópapság büntetése az „illető megyei főnökeikre bízatték”.²³ A névtelen panaszos levél az események ismeretében nem egészen tűnik megalapozottnak. A levél írásakor már a püspöki szentszékekhez utalták át a klerikusok purifikációit. Nádasdy Ferenc Antunovich János plébánoshoz írt válaszlevelében rá is mutatott, hogy a vétkes papokért megtörtént a közbenjárás, egyúttal arra is figyelmeztetett, hogy jobb lesz tartózkodni az ily hangvételű levelek megfogalmazásától.²⁴

Konkréten is kinyilatkoztatták, hogy a szentszékek feladata lenne a hadbíróság helyett a purifikáció elvégzése. Az 1850. július 10-én kiadott rendelet úgy intézkedett, hogy a hadbíróságoknak a közigazgatási kerületekben működő fegyelmi bizottmányok útján kell a szentszékekhez továbbítani az egyházi személyek iratait. A fegyelmi bizottmány (*Disciplinar Comité*) betekinthezett az iratokba, az ítélezést azonban az illetékes egyházi bíróságra kellett hagynia. A betekintési jog kivédésére az egyházmegyék különféle módszerekkel próbálkoztak. A legsajátosabb megoldást a csanádi egyházmegye találta ki: egyszerűen kiollózták a jegyzőkönyvekből azokat a részeket, amelyek kompromittálhatták volna a klerikusokat. (Erre később még visszatérek a csanádi egyházmegye bemutatása során.) Hasonló megoldás volt, hogy a legtöbb egyházmegyei levéltárban szinte nem is maradt irat a világi hatóságokkal folytatott levelezésből, mivel a forradalmi kormánnyal fennálló kapcsolat nyomait igyekeztek lehetőleg eltüntetni, a császári hatóságokkal fenntartott kapcsolatról pedig nem volt érdemben megőrizni való. Néhány esetben azonban fennmaradt a két külön levelezés.²⁵ Feltűnő továbbá, hogy az egri egyházmegyében, ahol Lonovics József volt a kinevezett püspök, de ahol az egyházmegyét Lévy Sándor helynök vezette, csak az 1848–1849-ben kiadottak hiányoznak a körlevelekből.²⁶ A hiányt magyarázhatja,

23 KFL I. 1. c. Antunovich János (sz. n.). 1850. júl. 2. Antunovich János almási plébános, espereskerületi jegyző levele Nádasdy Ferenc érsekhez. 1848/49 és ami utána következett i. m. 201–204.

24 KFL I. 1. c. Antunovich János (sz. n.). Kalocsa, 1850. aug. 18. Nádasdy Ferenc érsek válasza Antunovich János plébánoshoz. 1848/49 és ami utána következett i. m. 210.

25 A Közlöny, amely elméletileg mindenhova eljutott, a váci egyházmegyében teljesen fennmaradt.

26 EFL III. Acta meritorium, 1883. d., Circulares 1839–1847, 1848–1951.

hogy az érseki szék Pyrker János halálától Bartakovics Béla beiktatásáig²⁷ ténylegesen üres maradt; az espereskerületi jegyzőkönyvek ellenben arra utalnak, hogy Lévay több körlevelet²⁸ is szétküldött az egyházmegyében.²⁹

A szentszéki iratokba való betekintés jogát a hatóságok tágan értelmezték. Ezzel kapcsolatban az illetékes tisztviselők kifejtették, joguk van az iratokat átvizsgálni és mérlegelni, súlyosabb esetekben a megfelelő büntetés felől bizonyosságot szerezni, fenntartva a beavatkozás jogát is.³⁰ Ez a beavatkozás, a rendelet értelmében, azokra az esetekre vonatkozott, amikor politikai vétség miatt szükségesnek látnák a pap áthelyezését. 1850. december végén a nagyváradi császári királyi kerület kormányzata megküldte a csanádi püspöki helynöknek, Fábry Ignácnak, az országos helytartóság elnökének 24.942. szám alatt kelt utasítását, mely szerint az egyházi egyének „politikai magok viseletekre vonatkozó igazolások” ügyét az egyházi előjáróságokra kell bízni.³¹ 1851 júliusában a csanádi püspöki titkár, Oltványi Pál a kalocsai érseki helynökhöz, Girk Györgyhöz intézett levélben írta: megjelent nála az egyik káplán (Szép Ferenc), hogy lépéseket tegyen a világi hatóságnál történhető purifikációja ügyében; ő lebeszélte erről, mert a papok tisztázása – felsőbb határozat értelmében – az egyházmegyei szentszékek feladata. Erre vonatkozóan pedig idézte Mayerhofer Ferdinánd ezredesnek, a VII. magyarországi katonai kerület³² kormányzójának a rendeletét és Karl Geringer császári biztosnak a tárgyban kelt leiratát. Arra is rámutatott, hogy a tisztázott papok kinevezéseivel kapcsolatban többnyire elegendő, ha kijelentik: „a szentszék tisztázó határozatainak birtokában van”.³³ A katonai kerület kor-

27 Az ő érdeme az volt, hogy már rozsnyói püspökként is bátran szembefordult a forradalmi kormánnyal, s elnyomta az egri egyházmegye alsópapságának „rossz szellemét”. *Zakar P.*: „Egyedül Kossuth szava parancsolt...” i. m. 13.

28 Egy példa: Szabó Ignác adácsi lelkész jelentette 1849. jan. 9-én Lévay prépostnak, hogy a „Honvédelmi Bizottmány fensőbbi nyílt rendeletének, és az egyházmegyei hivatal 1559/848. számú magas parancsának hódolni kívánván” a kért istentiszteletet megtartotta, a proklamációkat felolvasta, ezenkívül „a népet a haza iránti tántoríthatatlan hűségre, a honi, s egyéni szabadság megvédésének a legszebb polgári erényére, a felmerülhető nehézségek, akadályok, s veszély viszonyok honfias leküzdésére, és honbuzgalmú kitartásra lelkesítettem”. EFL 31/1849, Relationes vicearchidioconales et symbolae piae (esperesi jelentések és kegyes adományok), 1836–1860. 2936. d. Hasonló tartalmú jelentések iktatószámai: 32/1849, 38/1849, 39/1849, 68/1849, 82/1849.

29 Hasonló hiány jelentkezik a szerzetesekre vonatkozó iratanyagban is, ahol 1847–1850 közül nincs meg semmi. EFL III. Acta meritorium, 2835. d., Religiosi in genere – Szerzetesek általában 1785-1899.

30 KFL I. 1. c.–1851. jan. 30. A nagyváradi császári királyi kerületi főispán értesítése a tisztázó eljárások részleteinek értelmezéséről, gyakorlatáról. 1848/49 és ami utána következett i. m. 152.

31 1850. dec. 22. KFL I. 1. c. A nagyváradi császári királyi kerületi kormány értesítése az egyházi személyek politikai igazolásáról. 1848/49 és ami utána következett i. m. 216.

32 A szerb felkelők kezén volt területekből szervezték meg.

33 Purificationale decretum a Consistorio obtinuit. Temesvár, 1851. júl. 2. KFL I. 1. c. Oltványi Pál püspöki titkár levele Girk György püspök, érseki helynökhöz Szép Ferenc tisztázó eljárásának ügyében. 1848/49 és ami utána következett i. m. 215.

mányzója – a levélíró szerint – „*ugyancsak lepiszkolta*” a haditanácsot azon túlbuzgóságért, hogy purifikálni kívánta a csanádi kanonokokat.

A büntetés esetenként az érintettek ellenállását váltotta ki. A papok úgy értelmezték a bűnbánatukat, mint igazuk elhallgatását, és hogy ezáltal folt esik papi becsületükön, az egyházi fenyíték vállalása pedig gátolja későbbi pályafutásukat. Ha azonban nem mentek bele ebbe a játékba, és nem fogadták el az ilyen esetben javasolt retorikát (sajnálkozás a siralmas emlékü forradalomért), akkor politikai nehézséget idéztek elő, hiszen nemcsak a saját, de az egyházi bíróság helyzetét is megnehezítették. Néhány kivételtől eltekintve az alázatos engedelmesség vállalásával ugyanakkor elkerülhették mindezen nehézségeket.

A kivételre példa Szabó Richárd kiskundorozsmai segédlelkész esete, aki nek a nyomtatásban is megjelent cölibátus elleni beszéde alapozta meg országos hírnevét.³⁴ Szabó a szabadságharc bukása után bujkált, a megtorlás megszűnte után pedig Kolozsváron bukkant fel 1850-ben; áttért a református hitre és publicistaként tevékenykedve a későbbiekben visszatért Pestre.³⁵ Előfordult továbbá, hogy az érintettek maguk kérték megbüntetésüket enyhített formában. A váci egyházmegyei pap Czeh János, korábbi nevén Cserkúty³⁶ 1849 októberében „azon esetre, ha a megyei kormány jónak látja, magát valami félreeső állomásra kéri rendeltetni, egyben, ha ügye a törvényszék elébe kerülni, azt pártoltatni kéri, kijelentve azt is, hogy ettől kezdve a régi nevével élni kíván”.³⁷

A legtöbb egyházi előljáró szívügyének tekintette alárendeltjeinek a felelősség terhe alóli mentesítését. Egyenként mutatjuk be a következőkben e folyamatot a különböző egyházmegyéekben.

A csanádi egyházmegye iratanyagának sajátossága, hogy a forradalmi kormányt feltétlenül kiszolgáló makói helynökség iratanyagát megcsonkították annak elkerülése érdekében, hogy kompromittáló iratok kerülhessenek a világi hatóságok kezébe. Az így keletkezett hiány 1848 novemberétől, a csanádi egyházmegye két részre szakadásától kezdődik.³⁸ Az osztrákrarát papokat Oltványi István őrkanonok, püspöki helynök irányította, a forradalmat pártolók vezetője pedig Róka József volt,³⁹ aki a nyári püspöki rezidenciáról, Makóról látta el helynöki tevékenységét. Az 1848-as protokollum még egységes, miközben külön volt vezetve az 1849-es makói protokollum (január 1.–augusztus 14.), illetve a temesvári protokollum 1849-es anyaga (március 1-től augusztus 15-ig). Az utóbbi rendeleteket Oltványi őrkanonok bocsátotta ki. A makói protokollum anyagát

34 Szabó Richárd: A coelibatus. Szeged, 1848.

35 Zakar Péter: Szabó Richárd kiskundorozsmai segédlelkész 1848–49-ben. In: Katonák, papok, polgárok 1848/49-ben. Szerk. Döbör András–Jancsák Csaba–Kiss Gábor Ferenc–Nagy Tamás–Zakar Péter. Szeged, 1999. 19–32.

36 Névváltoztatását 1848. szept. 14-én jelentette be. Váci Püspöki és Káptalani Levéltár (= VPKL) Protocollum exhibitorum, 3840/1848. Cserkúty János levele a váci szentszékhez, 1848. szept. 14.

37 VPKL Protocollum exhibitorum, 4184/1849. Czeh János levele a váci szentszékhez, 1849. okt. 6.

38 Blazovich László: Makó története a kezdetektől 1849-ig. Makó, 1993. (Makó Monográfiája 4.) 444.

39 Helynöki kinevezése 1848 szeptemberében történt.

alaposan megcenzúrázták (1849. június 21-től mindent kivágtak belőle),⁴⁰ Oltványi anyaga ugyanakkor hiánytalan. 1849. augusztus közepétől egyetlen protokollum volt csupán használatban, melybe augusztus 18-án került be csupán Lonovics József püspök február 23-án kelt levele; ebben Fábry Ignác választott pozsonyi püspököt nevezi ki helynökének.⁴¹ A helyzet pikantériája, hogy a szabadságharc idején a kinevezett csanádi püspök nem Lonovics, hanem Horváth Mihály volt, akinek a szerepét zömmel elhallgatták.⁴² Fábry kinevezésével kapcsolatban a jegyzőkönyvben az áll: Lonovics megyés püspök „mihent megértette, miként Róka József, ki múlt évi szeptember eleje óta helynöki hivatallal általa megbízott, Krassó vármegyéhez írt levele miatt a temesvári hadi kormány által törvény kívül levőnek nyilvánított,⁴³ legottan azt rendelte, hogy a helynöki hivatalt Fábry Ignác címzetes püspök s olvasó kanonok társunk, vagy ha ő vonatkozna, Oltványi István örkanonok venné át. Ezen rendeletet csak febr. 25-én a közlekedés akadályai miatt érkezett hozzánk [így!], s akkor már az előbb nevezett kanonok társunk a megye szükségei miatt vállalt makai útjában fennakadván,⁴⁴ s a felhatalmazást el nem fogadhatván, Oltványi István vette át a megbízást, s azt amennyire, s meddig császári hatalom kiterjedése miatt a bánóságban megengedé innét a város ostrom [...] [megszalattatásáig] folyvást gyakorolta. Megszűnván az ostrom zárlat hathónapos fogságából s a n[agy]váradai vésztörvényeszek kiállása után kebelünkbe f[olyó] hó 14-én szerencsésen visszaérkezett Fábry Ignác társunkat” – mivel Oltványi gyengélkedése miatt nem vállalhatta a helynökséget – a püspöki megbízás értelmében a helynöki tisztségbe beiktatták.⁴⁵ Az ő feladata lett a csanádi egyházmegye egységes vezetésének a helyreállítására. A forradalmi cselekmények tisztázása során – védekezés gyanánt – az adatok hiányos közlésével éltek. Kreminger Antal szegedi plébánost Horváth Mihály és helynöke, Róka József mozdította el; most, amikor a jogaiba visszahelyezték, a szentszéki gyűlés jegyzőkönyvében a kompromittáló utasításokat egyszerűen kipontozták.⁴⁶ A további rendelkezések szövege is arra utal, hogy a sza-

40 A korábbi időpontokon kiadott és beérkezett dokumentumokból csak részletek hiányoznak. A megvágott dokumentumok jelzetei 1849-ből: 232–243, 257–274, 282–287 (ebből csak annyi kiolvasható rész maradt meg: „hatalmat bitorló császári csapatok”), 303–308, 316–321, 332–339, 341–355, 379, 396, 401–408, 420–430, 436–437; 441-től (jún. 21-től) teljesen hiányzik.

41 Temesvári Püspöki Levéltár (= TPL) 130/1849. Szentszéki ülés 1849. aug. 18. Temesvár.

42 Szórványosan ez is előfordul: TPL 212/1849. Temesvár, 1849. szept. 4. Szentszéki gyűlés jegyzőkönyve. Itt utalnak arra, hogy a csanádi megye a püspökével együtt a lázadókhoz állt át.

43 Róka Józsefet száműzöttnek nyilvánítja a csanádi szentszék 1849. szept. 6-án. TPL 241/1849. A csanádi szentszék levele Gyulai Gaál Eduárd császári királyi kerületi főbiztoshoz.

44 Erről a fennakadásról ugyanezen a gyűlésen, a jegyzőkönyv elején megemlítik, hogy „a magyarok által történt s hat hónapig tartó befogatásából szerencsésen megmenekülvén” Fábry a káptalan körébe újra visszatért.

45 Fábry Ignác 1849. okt. 22-én értesítette Gyulai Gaál Eduárdot, Csongrád, Békés és Csanád megyék kerületi főbiztosát, hogy hét hónapig tartó fogsága után átvette a helynökséget Oltványitól, s egyben megszüntette a makói helynökséget is. TPL 144/1849.

46 TPL 169/1849. Temesvár. Szentszéki jegyzőkönyv 1849. aug. 28.: „miután a püspöki helynökség által felküldött irományokból az tűnik ki, hogy [...] venni akarja, a másik szerint pedig július

badságarc bukása után hatalomra került helynökség az egyházmegye minden klerikusát egyformán megvédte, és kerülte a forradalom során elszenvedett sérelmek megtorlását. Amikor például Bíró Fülöp plébános a káplánja, Farkas János elleni vádjait előadta,⁴⁷ megjegyezvén, hogy ha nem szolgáltatnak neki igazságot, akkor felsőbb fórumon fogja igazát keresni, a szentszéki határozat arra utasította őt, hogy a barátságos megbékélést keresse.⁴⁸ Az arany középút megtalálása komoly mérlegelésre készítette ugyanakkor a szentszéki ülnököket. 1849 szeptemberében még nem voltak teljesen biztosak benne, hogy eljárhatnak-e a fogságba került papok ügyében a megbélyegzés vádja nélkül. A fogságba esett Rusinszky Kornél pap⁴⁹ közbenjárást kérelmező felterjesztését azzal utasították vissza, hogy „ezen folyamodvány a benne foglalt nem helyes, és csípős kifejezések miatt úgy nem lévén szerkesztve, hogy annak felsőbb helyre küldetésével az érintett lelkésznek kibocsájtása iránt a kellő lépések megtétethetnének, bármennyire is fájjalja a sz[ent]szék, az ezen ügyben teendő további lépés akkorra – midőn ő más egyedül az ügyre vonatkozó s minden megütközést szülhető kitételektől ment folyamodványt mutand be a sz[ent]széknek – halasztatik”.⁵⁰ Az ülésen úgy döntöttek ugyanakkor, hogy közbejárnak Dániel Marcel kanonok és káplánja, Duschek Eduárd ügyében, akiket Jelačić áthelyezett a zágrábi egyházmegyébe,⁵¹ miután kihirdették a makói helynökség 1848. október 21. és december 29. között kelt „hazaárulói” rendeleteit.⁵² Ezzel egy időben mentették fel Chlum Vencel temesvári segédlelkészt is az egyházfegyelmi vétség alól, mivel engedetlenséget követett el Oltványival szemben.⁵³ Később azonban már szigorúbb büntetéseket róttak ki az egyházfegyelmi vétséget elkövetőkkel szemben. Kornis József⁵⁴ esetében, aki újra egyházmegyei alkalmazásért esedezett, egy ko-

27-ről a küldöttség munkálata leküldetvén s előrebocsátván miként a statushatalom [...] gondoskodjék. Minthogy ezen két rendelet szintűgy [...] bitorlóktól ered, minthogy azokból nyilván az is kitetszik, hogy [...] mint ezeket tekintve ezen megyei hatóság illetékességének tudatában az említett rendeleteknek semmi erőt s értéket nem tulajdonít, megfosztást [...] nyilvánítja, s Kreminger Antal prépostot lelkészi s esperesi hivatali jogaiba, s jogainak teljes élvezetébe visszahelyezi felmaradván [...] szorgalmaztassék.”

47 Farkas János ellene a magyarokat felizgatta, a javait elsikkasztotta. A plébános közel három hónapot ült börtönben. Ezek után, a szabadságharc bukása után is plébániájára nem hajlandó csak az esperes, egy paptárs és két katonatiszt, egy gazdasági tiszt társaságában visszatérni.

48 TPL 210/1849. Temesvár, 1849. szept. 4. Szentszéki jegyzőkönyv.

49 Őt a zimonyi ferences zárdában tartották fogva, még 1849. ápr. 26-án történt elfogatása óta.

50 TPL 211/1849. Temesvár, 1849. szept. 4. Szentszéki jegyzőkönyv.

51 Az ellenforradalommal való kapcsolata az egyházmegyének közismert.

52 TPL 212/1849. Temesvár, 1849. szept. 4. Szentszéki jegyzőkönyv. A zágrábi püspöknél, Haulik Györgynél történt közbenjárás hatékonynak bizonyult, szept. 12-én hazatérhettek a csanádi egyházmegyébe. Erről a zágrábi püspök a csanádi káptalant okt. 9-én kelt levelében értesítette. TPL 444/1849.

53 Az engedetlenségre 1849. ápr. 2-án került sor, s a szentszéki ítélet szerint az elkövető büntetése csupán annyi, hogy az egyházi engedelmességről 15 nap alatt négy munkálatot készítsen, amit a szentszéknek bemutat. TPL 213/1849. Temesvár, 1849. szept. 4. Szentszéki jegyzőkönyv.

54 Tábori lelkész, aki azonban Arad és Temesvár ostromában is részt vett 1849-ben. *Zakar P.*: A magyar hadsereg i. m. 138.

rábbi, 1849 májusában írt levelét vették elő, melyben a csanádi káptalant és Oltványit a Kamarilla eszközének állította be; emiatt a szentszéki ülés elé idézték.⁵⁵ Azért is fontosak a szeptember 18-i szentszéki ülés határozatai, mert arról a törekvésről kaphatunk általuk képet, hogy a szentszék minden egyházfegyelmi vétséget – a politikai vonzattól függetlenül – próbált egyöntetűnek beállítani. A többivel azonos fajsúlyúnak kezelték például Baross László ügyét is, akinek a vétsége az volt csupán, hogy pénzben kártyázott. A büntetése is mindenben megfelelt azokénak, akik aktívan kivették a részüket a forradalomból.⁵⁶ Hasonló volt Rózsafy Pál egyházmegyesi pap ügyének a megítélése is. Helynöki engedéllyel ő már 1848 szeptemberében Pestre távozott, hogy tábori lelkesiséget vállaljon. Nem az volt vele a gond, hogy 1848 őszétől tűzmester volt a 4. lovas ütegnél⁵⁷ (tehát részt vett a harcokban), hanem főként az, hogy az ordináriusi engedély után nem tábori lelkesként működött 1849. május 1-ig. A jegyzőkönyv nem utal rá, hogy tűzmesterként ténykedett,⁵⁸ ellenben kommentár nélkül közli, hogy magyar és német nyelvtudása miatt irodai munkát végzett a tüzéreknel. A papnak egyáltalán nem nevezhető ténykedés miatt mondták ki rá a „szabályszerűtlenségi” vádat, melynek levezeklésére a radnai zárdában letöltendő hat hetet róttak ki rá ugyanazokkal a feltételekkel, mint Kornis József vagy Baross László esetében.⁵⁹

Miközben a felszentelt papok forradalmi eltévelyedéseivel kapcsolatban egyházfegyelmi indokokat idézve ítékeztek kifejezetten azért, hogy védjék a kle-

55 TPL 309/1849. Temesvár, 1849. szept. 18. Szentszéki jegyzőkönyv. Kornis meg is jelent a szentszék előtt okt. 2-án, ahol elismerve tévedéseit, a következő penitenciát kapta: „a radnai zárdába vonulván, s ott naponta 1 p[engő] f[orint] fizetés mellett tulajdon költségére külön szobát, s táplálást fogadván egy hónapot töltsön, az egész idő alatt minden társalgástól megválva, szoros magánosságot még az evés mellett is tartson, és minden szerdai napot kenyéren s vízen megbőjtölvén naponként csak a szentmise ájtatos hallgatása végett mehetvén ki szobájából, az egész időt épület és papi jellem kiképzésére vezető könyvek olvasására, s ájtatos elmélkedésekre használja fel, végre a kitűzött határidő elteltével végzendő töredelmes gyónás után járuljon szentmise szolgálathoz, megyei alkalmazást csak akkor nyerendő, midőn ezen határozatnak eleget teend, és erről a radnai zárdafőnöktől bizonyítványt előmutand.” TPL 396/1849. Temesvár, 1849. okt. 2. Szentszéki jegyzőkönyv.

56 Felfüggesztették a papi tevékenységektől, be kellett vonulnia a szegedi vagy a radnai ferences zárdába, ahol saját költségén el kellett tölteni két hónapot (fizetnie a szállásért és étkezésért); étkezéskor is egyedül legyen – tehát korán, egyedül reggelizzen, misehallgatásra a kórusba átmehet. Ezen időszak alatt buzgón képezze papi jellemét olvasással, elmélkedéssel, imádkozással; minden pénteken kenyéren és vízen böjtöljön, kéthetente töredelmes gyónás; áldozáshoz „ezen egész fenyítéknek kiállása után fog járulni”, ill. amikor erről a zárdafőnök írásos bizonyító levelet küld a püspöki hivatalhoz; írásban megfogadja, hogy lemond a kártyázásról; akiknek tartozik, a tartozását megfizeti, s ezt is bizonyítja. Csak ez után fognak lépések történni a felfüggesztés feloldására. TPL 315/1849. Temesvár, 1849. szept. 18. Szentszéki jegyzőkönyv.

57 Zakar P.: A magyar hadsereg i. m. 151.

58 Utalás szinten szó esik a tornyai lelkesznek 1810/1848. sz. alatti jelentéséről, melyben bizonyítja, hogy Rózsafy részt vett ütközetben is. A döntésben a hangsúly viszont nem erre a nehezen bizonyítható, s egyben kényelmetlen szempontra került.

59 TPL 449/1849. Temesvár, 1849. okt. 9. Szentszéki jegyzőkönyv.

rikusokat a számonkéréstől, a kispapok esetében már jobban tetten érhető a szankcionálás: belsőleg igyekeztek megválogatni a jövő papjait. Ez történt az 1849. december 4-i szentszéki ülésen Hobscha Boldizsár és Kristóf János esetében is. Ők szolgáltak ugyan a honvédségben, a teológia igazgatója és a plébános ajánlata azonban elegendő volt a visszavételükhöz; Böhm Károly esetében viszont, aki gyengébb tanulmányi előmenetelt mutatott, azt emelték ki, hogy nem kényszerből, hanem önként vállalt szolgálatot a honvédségnél.⁶⁰

Lévay Sándor helynök utasításainak engedelmességgel, az egri egyházmegye a forradalom idején egyértelműen támogatta a forradalmi kormányt. Scitovszky János prímás rendeleteinek megfelelően terjesztették fel az erről szóló beszámolót, az egyházmegye klerikusainak a forradalmi részvételére azonban csak 1849. október 10-én utaltak. Ezt megelőzően gyorsan teljesítették Scitovszky egyéb utasításait és már augusztus 26-án visszatértek az egyházmegyébe a hivatalos levelezés során a latin nyelv használatára.⁶¹ December 5-én név szerint felterjesztették az egri császári királyi polgári kerülethez azon egri megyei papok neveit, „kik a lázadás ideje alatt a Fölséges Uralkodóház iránt mutatott hívségük miatt fogságot, vagy egyéb bántalmat és kárt szenvedtek”, de csak hét nevet tartalmaz a lista.⁶² Néhány klerikust marasztaltak el csupán a forradalomban vállalt szerepükért, köztük a helynök Lévay Sándort, Benőfy Sámuel/Soma tábori lelkész,⁶³ Tamás Imrét,⁶⁴ Klampaczky Lajost és Sisvay Márton egri plébánost.⁶⁵

A szabadságharc bukása után az erdélyi egyházmegyébe nehezen találták meg a védekezés megfelelő módját.⁶⁶ Csíktusnádi Kovács Miklós püspök előbb megpróbálta felmérni a helyzetet, s így képtelen volt megakadályozni a kezdeti megtorlásokat. A szeptemberi szentszéki ülés rámutatott, az 1848. október 9-én Gyulafehérvárra érkező püspök „eleinte az utak bátortalansága és a megtagadott katonakíséret, azután egy nagyon súlyosan ránehezedett több hónapig tartó betegség miatt kénytelenített itt maradni, honnan különben a várostromlási négy hónap lefolyása alatt⁶⁷ megyéje papjaival és a váron kívül lévő minden más egynekkel való közlekedéstől merőben el volt zárva, és így papjainak sem politikai, sem egyházi cselekvényeiről tiszta, részletes és hiteles adatokon épült tudomással nem bírhat”.⁶⁸ Kedves Istvántól, a kolozsvári apátplébánostól várta a beszá-

60 TPL 805–807/1849. Temesvár, 1849. dec. 4. Szentszéki jegyzőkönyv.

61 EFL 681/1849. Eger, 1849. aug. 26. Szentszéki jegyzőkönyv.

62 EFL 1134/1849. Eger, 1849. dec. 5.

63 Aki egyébként is fogságba esett Világosnál. *Zakar P.*: A magyar hadsereg i. m. 120.

64 Szintén tábori lelkész volt, aki ellen a pesti hadbírószágon vizsgálatot is folytattak, de 1849. dec. 11-én szabadon bocsátották. I. m. 158.

65 EFL 135/1849. Eger, 1849. dec. 10.

66 Külön sajátosságként kiemelhető, hogy Erdély uniója ellenére – ahogyan a forradalom ideje alatt sem – a forradalom leverése után nem sikerült maradéktalanul sort keríteni a többi magyar egyházmegyével azonos eljárásra. Ez esetben a tömegesebb meghurcolás lett ennek az eredménye.

67 Itt arra a négy hónapra utal a jegyzőkönyv, amíg az erdélyi egyházmegye kormányzását a kinevezett püspöki helynök, Kedves István kolozsvári esperes látta el: 1849. máj. közepe–aug. vége.

68 Gyulafehérvári Érseki és Főkáptalani Levéltár (= GYÉFL) Püspöki iratok (= PI) 393. d. 2. cs. 286/1849. Gyulafehérvár, 1849. szept. 12. A püspöki szentszék jegyzőkönyve.

molót, akit – korlátozott jogkörrel – 1849. május 18-án nevezett ki püspöki helynöknek. A püspök igyekezett menteni a papságot, szüksége volt tehát a beszámolóra, hogy „miket a politica megenged [...] hogy ha szükségesnek látom, s kivihetőnek tapasztalom, lépéseket tehessek”.⁶⁹ A helynök éppen a legzavarosabb helyzetekről rendelkezett a legkevesebb információval. Szeptemberi beszámolójában kijelentette, „az én helytességemet nem mindenütt fogadták el, mint Gyergyóban, és Felcsíkon másutt határozatilag is érvénytelennek nyilatkoztatták és azt hivatalosan is megírták, mint Udvarhelyt, azért az ily esperestségek-ből ide hozzám nem is jővén hivatalos tudósítás, a papok állásáról csak hírből tudhatok valamit”.⁷⁰ Azt azonban tudta, hogy a forradalom és szabadságharc során „több papok katonák lettek, nem kevesen elfajultak, és botránkoztatók lettek”.⁷¹ Augusztus 26-án kelt levelében már utalt rá, hogy „még micsoda változások történtek közelebről az osztrák sereg bevonulása alkalmával tisztán nem tudhatom, annyit hallottam, hogy politikai vétségek miatt nevezetesen Csíkban és Gyergyóban igen sok papokat elfogtak”.⁷²

A lefogott papok kapcsán az a kérdés merült fel, hogy közbejárhat-e ügyükben a püspök a polgári hatóságoknál. A püspöki szentszéki tanácskozás ezzel kapcsolatban kiemelte, mivel a papok kötelezve voltak a magyar kormány *Közlönyben* megjelent rendeleteinek a kihirdetésére és Kedves István ideiglenes püspöki helynök körlevele is erre szólította fel őket, ezért a lefogottak ártatlannok, ügyükben ezért a püspöknek kell közbenjárnia.⁷³ Erre kérte egyébként a püspököt augusztus 26-án kelt levelében Kedves István is: „terhes körülmény és kénytelenség vitt gondolatlan lépésre,” és amennyiben a püspök nem tudja kimenteni őket a fogságból, hogy visszakerüljenek egyházközségeik élére, „a nép lelkipásztorok nélkül maradván kétségbeesik s elpusztul”.⁷⁴ Scitovszky János primás augusztus 23-i körlevele is ebbe az irányba mutatott, melyet szeptember 12-én tárgyalt meg az erdélyi szentszék.⁷⁵ A primás körlevelének célját megértve rámutattak: amíg csak tehette, a püspök a törvényes hatalom iránti engedelmességre intette papjait. Szerencsés körülménynek tekinthető, hogy a gyulafehérvári ostromzár miatt nem kellett többé állást foglalnia, nem is kell tehát erről számot adnia. Az elfogott papokkal kapcsolatban azt az érvet is megfogalmazták, hogy a

69 GYÉFL PI 389. d. 4. cs. 84/1849; 393. d. 5. cs. 84/1849. Gyulafehérvár, 1849. aug. 15. Kovács Miklós erdélyi püspök levele Kedves István ideiglenes helynöknek.

70 GYÉFL PI 393. d. 5. cs. 225/1849. Kolozsvár, 1849. szept. 7. Kedves István ideiglenes püspöki helynök jelentése Kovács Miklós püspöknek.

71 GYÉFL PI 394. d. 16. cs. 86/1849. Kolozsvár, 1849. aug. 21. Kedves István ideiglenes püspöki helynök jelentése Kovács Miklós püspöknek.

72 GYÉFL PI 393. d. 5. cs. 212/1849. Kolozsvár, 1849. aug. 26. Kedves István ideiglenes püspöki helynök jelentése Kovács Miklós püspöknek.

73 GYÉFL PI 395. d. 37. cs. 255/1849. Gyulafehérvár, 1849. aug. 29. A Gyulafehérváron tartott szentszéki ülés jegyzőkönyve. Lejegyezte: Lönhárt Ferenc.

74 GYÉFL PI 393. d. 5. cs. 212/1849. Kolozsvár, 1849. aug. 26. Kedves István ideiglenes püspöki helynök jelentése Kovács Miklós püspöknek.

75 GYÉFL PI 393. d. 1849. 2. cs. 286/1849. Gyulafehérvár, 1849. szept. 12. A püspöki szentszék jegyzőkönyve.

vétkes pap „nem önszíve hajlama szerint, hanem a magoknak halál-fenyegetés által engedelmességet kicsikaró, és a fejevári várat kivéve, egész Erdélyt hatalmukban tartó Kossuth-pártiak kényszerítése miatt kénytelenített cselekedni, hogy életét megmenthesse”. Az egyházi vétségek kiemelése előrébb való volt, mint az állítólagos politikai bűnök. A püspök szerint „mennyivel fájdalmasabban esett atyai szívemnek, a helyreállott közlekedés után értesülni azon vakmerő féktelenségről, melyet papjaimnak egynémelyike nemcsak polgári, hanem egyházi téren is elkövetni nem irtózott”.⁷⁶

A bizonytalankodó állásfoglalás folytán az egyházmegye papsága súlyos megpróbáltatás elé nézett.⁷⁷ Csupán a küüllői kerületből nincs adatunk meghurcolt papokról. A teológiai tanárok közül Betegh Imre került fogságba, ő azonban már 1849-ben kiszabadult és plébánosként tevékenykedhetett tovább. Tanártársát, Czirielt Antalt is sikerült áthelyezéssel (Offenbányára) megmenteni a fogságtól annak ellenére, hogy lelkesítő beszédei miatt az osztrák katonatisztekől a „kicsi Kossuth” melléknevet kapta. Freudl Károly Vízaknára helyezett plébános Szebenben került börtönbe, Gábor János gyulafehérvári főtanodai tanárt Kolozsvárt zárták be, de ugyanebben az évben már ugyanitt káplán volt. Reinisch Lajost, a szebeni Teréz-árvaház igazgatóját 1850-ben két év fogságra ítélték, 19 hónapot töltött börtönben. A hunyadi kerületből György Xavér ferences szerzetes került fogságba, vele együtt meghurcolták Schmidtberger József kerületi esperest, hátszegi plébánost is. Keserű Mózes kanonokot felfüggesztették kolozsvári tanári állásából és pénzbírságot vetettek ki rá. Simon Jukundián ferences szerzetes ellen vizsgálat indult, Vitos Gergely kolozsvári kerületi jegyző, kolozsvári káplán pedig 1849-ben elmenekült, félve a számonkéréstől, és 1856-ban jött csupán haza. Szabó János és Csató János tábori lelkészként kerültek fogságba. Eismann Miklós tábori lelkész szökni próbált, 1849. augusztus 30-án azonban meghalt kolerában. A szintén tábori papként is tevékenykedő Lőrinc Károly a nagyszebeni ferences kolostorból kialakított börtön foglya lett, ahonnan 1852-ben szabadult csupán.⁷⁸ Veszely Károly brassói káplán hadbírótság elé került, csak a fiatal kora mentette meg a halálos ítélettől. A fogságból 1850-ben menekült meg végül, a *Gubernium* azt kérte, hogy mentse fel a papi tevékenység alól, és küldjék kolostorba.⁷⁹ Győrffy Lajos szászrégeni plébános 1849. október 2-án került börtönbe, 1850-ben

76 GYÉFL PI 393. d. 6. cs. 490/1849. Kolozsvár, 1849. okt. 27. Kovács Miklós püspök levele Ráduly János kanonokhoz.

77 Az erdélyi papság meghurcolásáról részletesebben: *Tamási Zsolt-József*: Az erdélyi római katolikus egyházmegye az 1848–49-es forradalomban. Kolozsvár, 2007. (Sapientia Könyvek 49.) 350–362.

78 Zakar Péter adatai szerint 1851-ben már szabadlábon volt, Nagyágon látva el segédlelkészi teendőket. *Zakar P.*: A magyar hadsereg i. m. 140.

79 Szabadulása után ő maga a következőket írta a püspöknek: „hosszú keresztem és négy hónapig tartó fogságom után a nagyszebeni cs[ászári] k[irályi] haditörvényszék határozatánál fogva azon utasítás mellett lettem szabadlábra, hogy Szebenben a haditörvényszéknél magam jelentsem [...] Azon utasítást kaptam, hogy Erdélyből ki ne menjek és valahányszor új lakóhelyet választok, a haditörvényszéknél bejelentsem”. GYÉFL PI 311/1854. Szeben, 1850. dec. 24. Veszely Károly levele a püspöknek; L. F. 133.

szabadult. Márkos János marosvásárhelyi paptanárt 1852-ben börtönözték be, és két évig raboskodott ezt követően. Ferenci József nagykászoni plébános, aki többször és nyíltan szónokolt a szabadságharc mellett, egy hadnagynak köszönhetően kerülhette el csupán a fogságot.⁸⁰ A kászonyjakabfalvi plébánost, Jánosi Lajost kötél általi halálra ítélték, büntetését végül tíz év fogságra változtatva Olmützbe vitték, ahonnan 1859-ben szabadult. A szülőfalujában, Csíkszentsimonban tevékenykedő papot, Kovács Ignácot 1849. augusztus 15-én Szebenben katonai bíróság elé állították, egyúttal sarcot vetettek ki a falura is. Márkos János csíkszentimrei lelkeszt két év fogsággal sújtották. Apja kérte a püspök közbenjárását a kegyelem elérése végett, ami nem járt eredménnyel. Tankó Albert csíkszentgyörgyi plébánost, alcsíki esperest kötél általi halálra ítélték, amit utóbb 12 év fogságra változtattak, 1851-ben azonban megszökött a gyulafehérvári börtönből és a következő évben meg is halt. Bodó János ferences szerzetes, a csíksomlyói tanoda tanára is fogságba került, Dombi Gergely balánbányai plébánost pedig 1850-ben fosztották meg a plébániájától, majd a következő évben Zetelakára nevezték ki. Sebestyén Gábor csíkszeredai plébánost 1849-ben elfogták, kötél általi halálra ítélték, ezt végül tíz év fogságra változtatták; Olmützben raboskodott 1856-ban történt szabadulásáig. 1849-ben elfogták Puskás Tamás csíksomlyói és Gyenge András csíkszentmihályi plébánost, „testi gyengeségök miatt az első Csíkszereda mellől, a második pedig a Székely Udvarhelyről házukhoz vissza bocsátatván” végül kiszabadult. Albert Mihály gyergyóújfalusi plébánost 1849. augusztus 1-jén tartóztatták le, de mivel ágyban fekvő beteg volt, később került csupán börtönbe. Ő Csíksomlyón, Marosvásárhelyt, majd Gyulafehérvárt raboskodott, ahonnan 1851-ben szabadult. Andrassy Antal gyergyóalfalvi plébánost 1849-ben lefogták, Szeben felé útközben azonban főbe lőtte magát. Fejér József gyergyószentmiklósi káplán Nagyszebenben, Udvarhelyt és Csíksomlyón raboskodott. Győrffy János gyergyóremetei lelkeszt távol maradt a nemzeti mozgalmaktól, ennek ellenére ő volt az első, akit Dorschner ezredes letartóztatott Gyergyóban: 1849-től 1856-ig végig börtönben volt. Az egyházközség jelentette fel. Jákobi Sándor gyergyói örmény szertartású káplán hazafias szónoklataiért kapott komáromi várfogságot; Lakatos Ferenc gyergyószentmiklósi káplán, aki menekülő paptársait rejtegette,⁸¹ nyolc évig volt fogoly Komáromban. Lázár Alajos gyergyócsomafalvi plébános pedig azért került el csupán a raboskodást, mert egyházközsége kiállt mellette. A hívek és a kerület papsága minden követ megmozgatott Mészáros Antal gyergyószentmiklósi bebörtönzött plébános szabadlábra helyezéséért, amikor – sikertelenül – közbenjárt

80 Mivel szabadlábon maradt, a kialakult helyzetről személyesen is tudósíthatta a püspököt. 1849 októberében írt levelében rámutatott, hogy: „Egész törvényhatóságunkban, s így a mi kerületünkben is a papság a szónak teljes értelmében a megvetésnek és gúnynak tárgya leve. Ezt pedig szülé a népek azon balhiedelme: mintha a honunkat s főképp székely földünket sújtó csapásoknak legfőbb oka a papság volna! Megerősíté őt ezen meggyőződésében némely legbuzgóbb példás feddhetetlen életű paptársainknak [...] körünkből való erőszakos elhurcoltatása.” GYÉFL PI 394. d. 11. cs. 494/1849. Nagykászón, 1849. okt. 8. Ferenci József nagykászoni plébános levele Kovács Miklós püspöknek.

81 Keresztes Mártont, Farcádi Kovács Mihályt, Bardócz Jánost, Veszely Károlyt.

ügyében a császári katonai kormányzásnál. Sánta Imre kilyénfalvi plébánost haditörvényszék elé kívánták állítani, amit „a királybíró, tekintetes Végh András úr közbejövetelével” tudott csupán elkerülni. Simon Endre tölgyesi lelkész Simonel tölgyesi román pap feljelentése nyomán került börtönbe, ahonnan 1851-ben szabadult. Dávid Antal ferences szerzetest a korondi plébános⁸² évekig rejtegette a hegyekben. Keresztes Márton örmény szertartású papot 1849-ben börtönbüntetésre ítélték, elbujdosott, majd 1858-ban királyi kegyelmet kapott, ám utána is csak lelkigyakorlatokat tarthatott. Mátyás Domokos székelypálfalvi plébánost, a *Gubernium* követelésének engedve, 1851-ben a püspök elhelyezte. 1851-ben történt szabadulása után Molnár Ferenc parajdi plébánost szintén áthelyezték. Sólyom Antal székelyszenttamási plébános elmozdítását ugyanakkor megtagadta a püspök. Kozma Simon nyújtodi plébánost a beszédei miatt négy év fogsággal sújtották, amiből hármát le is töltött. Lázár Márton berecki plébánosnak sikerült magát tisztázni a vádak alól.

A példák arra engednek következtetni, hogy a püspök igyekezett menteni papjait, nem mutatott azonban kellő erélyt, amit az is jelez, amit 1849. október közepén mondott: „ami a politikában hibának tartatik, az[t] én mentegetni nem akarom, de nem is lehet”.⁸³

A győri egyházmegye a Scitovszky által előírtaknak megfelelően igyekezett előtérbe állítani azokat a papokat, akik császárhűségük miatt a forradalom idején szenvedtek. 1849. december 17-én felterjesztették a jutalmazásra méltó papok névsorát, a lista azonban csak két pap nevét tartalmazta: Császár Hermann bencés papét, szentmártoni helyettes plébánosét, és Chebe Imre vámosi plébánosét.⁸⁴ A lista további kilenc klerikusra utalt még, akiket 1849 áprilisában Győrbe hurcoltak a huszárok; közülük öt Győrben maradt, négy Komáromban fogságba került.⁸⁵ Olyan esetekről is beszámoltak, amikor a forradalmi kormány 1848-ban császárhű papokat⁸⁶ meghurcolt. A felterjesztés szerint többeket is el-

82 Kovács György. 1850-ben ő is fogságba került, de 1851-ben purifikálták.

83 GYÉFL PI 393. d. 4. cs. 446/1849. Kolozsvár, 1849. okt. 18. Kovács Miklós püspök levele a Kézdi–Orbai esperesi kerület papságához.

84 GyEL Miscellaneae 13–14. cs., 1101/1849. A győri választott püspök és káptalani helyettes felterjesztése a győri polgármesternek, Mendel Istvánnak, 1849. dec. 17.

85 Szalontay György néhai kaposvári plébános és alesperes a fogságból hazatérve júliusban meghalt. Jáky Ferenc osli (Sopron megye) plébános és Császár István baboti (Sopron megye) plébános 33 napi fogság után szabadult. Szerdahelyei Antal szanyi (Sopron megye) plébánost a huszárok elfogták, de kihallgatása után 3 napra szabadult. Pádl József tótkeresztúri (Sopron megye) plébános, Kozmács Pál bágyogi lelkész (ő 1849. szept. 22-én halt meg), Póla János rábacsanakai plébános, Poltzman Pál vági plébános (mind Sopron megye) néhány napi fogság után szabadultak Győrből. Braun Ferenc páli (Sopron megye) plébános máj. 28-án fogatott el. Előbb Győrbe, majd egy hónap múlva (a császári seregek előrenyomulása miatt) Komáromba vitették, de júl. 23-án az ellene hozott vád be nem bizonyulása miatt szabadon engedték. GyEL Miscellaneae 13–14. cs., 1116/1849.: dec. 19-én jelentés a kerületi főispánhoz, Cziráky Jánoshoz.

86 Dorsner István feketevárosi plébános, Marton József széleskúti lelkész, Haidenwolf Ferenc mosoni plébános, Dworzák Ignác nyulasi lelkész, Zametrich Andor horvátjáfaluai lelkész, Vennesz Káresi Ferenc cisztercita pap. Rajtuk kívül még megemlékezett Farkas Imre lébenyszentmiklósi plébánosról, akit majd az 1849. augusztusi komáromi kitörés után hurcoltak

fogtak volna a honvédek, de a vallás- és közoktatási miniszter ezt megtiltotta, az egyik parancsa például így szólt: „*az egyháziaknak befogása csak előleges vizsgálat, és felsőbb rendelkezés után*” engedélyeztetik.

Az 1849. augusztusi fegyverletétel után bizonytalanság uralkodott a kalocsai egyházmegyében,⁸⁷ senki sem tudta egy ideig, hogy milyen büntetés, vagy milyen eljárás vár rá. Szeptemberben a prímás arra utasította az egyházmegyét, hogy tiltsák el a volt katonapapokat a misézéstől és a többi egyházi szolgálattól. Nádasdy Ferenc is informálódni próbált az egyházmegyei papság forradalom alatti magatartását illetően. Girk György helynöktől kért beszámolót a káptalan forradalom alatti tevékenységéről. A beszámoló tanúsága szerint a káptalan az adott körülmények közt lehetséges mértékben megőrizte a király iránti hűségét. A levélíró láthatólag menteni próbálta a testület tagjait. Később a szentszék megkérdezte az érseket, mi a teendő azokkal az egyházi személyekkel, akik önként vagy kényszerből vettek részt a szabadságharcban. A kérdésben a hercegprímás szeptember végi utasítása szolgált felvilágosítással.⁸⁸ Nádasdy Ferenc érsek 1849 decemberében körlevelet intézett megyéje papjaihoz, melyben értékelte a „bukott” forradalom és a levett szabadságharc következményeit.⁸⁹ Levelében Nádasdy a visszaállt régi-új hatalmi viszonyok között a papoktól elvárható magatartást ecsetelte.

Nádasdy egy 1850-ben Scitovszky prímás felszólítására írott levelében foglalta össze a megye papságának 1848–1849-es szerepvállalását.⁹⁰ Azt állította, senki sem állt a papok közül a rebellisek mellé és még Sörös Imre, Jámbor Pál, Szép Ferenc és Szemes József sem fogott az uralkodó ellen fegyvert, noha ők beálltak a forradalmi hadseregbe. Nem kezdeményezett ellenük eljárást, mert ismeretlen volt a tartózkodási helyük. Arra is kitért, hogy egységes szempontok szerint kellene elbírálni a vétségeket, eddig ugyanis sem a büntetés módjait, sem a mértékét nem szabták meg kellő alapossággal.

1850 elejétől a *kalocsai szentszék* is belevágott az eljárások lebonyolításába. Ennek során egységes kérdőívet töltettek ki a honvédségben szolgált papokkal,⁹¹ majd nyilatkozatok következtek arról, hogy alávetik-e magukat a kérdőív kitöltői a szentszék ítéletének, elfogadják-e a kiszabott büntetést, és hajlandók-e esküvel

meg. GyEL Miscellaneae 13–14. cs., 1116/1849.: dec. 19-én jelentés a kerületi főispánhoz, Cziráky Jánoshoz.

87 A kalocsai egyházmegyével kapcsolatos dokumentumokat egy forráskiadvány alapján elemezzük: 1848/49 és ami utána következett i. m.

88 Bécs, 1849. okt. 25. Nádasdy Ferenc érsek rendelete a forradalomban kompromittált papokkal szembeni eljárásról.

89 Kalocsa, 1849. dec. 8. Nádasdy Ferenc kalocsai érsek körlevele főmegyei papságához a forradalom és a szabadságharc időszakának utólagos értékeléséről.

90 Kalocsa, 1850. márc. 18. Nádasdy érsek levele Scitovszky János hercegprímásnak a forradalomban részt vett kalocsai egyházmegyéhez tartozó személyekről.

91 Ebben megkérdezték, hogy ki hol szolgált, milyen minőségben és beosztásban, hány csatában vett részt, ölt-e embert akár saját kézzel, akár közvetve, utasítással, részt vett-e statáriális eljárásokban, esetleg fosztogatásban, volt-e sebesülése, volt-e fenyítve, állt-e hadbíróság előtt vagy maga részt vett-e ilyen ítélezésben?

is megerősíteni vallomásukat. Meg kellett jelölni azokat a személyeket is, akik tanúként megerősíthetik az elmondottakat.⁹² Egyöntetű vallomások születtek, így nehezen tudott volna a szentszék rangsort felállítani a vétségek között, amire az egyházfegyelmi vétségek miatt nem is volt már lehetőség. Legtöbbször Kalocsán, a Nagyszeminárium épületével szomszédos agg papok otthonában töltötték le a penitenciát, néhányan a ferences rendházakba, Bajára és Dunaföldvárra kerültek e célból.⁹³ Az előírt időszak egy részét magányban töltötték, hetente két napot kenyéren és vízen böjtöltek és írásos elmélkedéseket kellett havonta benyújtaniuk. Ellátásuk költségeit utóbb levonták a jövedelmükből, a szegényebbek esetében az egyházmegyei pénztárból fizették ki azokat. A tisztázó eljárás végeztével az érintettek hűségesküt tettek, majd az érsek utasítása szerint visszatértek állomáshelyükre, ahol újra lelkipásztori munkába álltak.

Voltak olyanok is, akik nem vállalták a purifikációt, és kérték a papi rendből való elbocsátásukat, illetve külföldre vagy vidékre távoztak. Bagó Gergely 1850. március 24-én kelt levelében kiemelte, hogy szerinte „nem messzire van már az idő, midőn az Apostoli Király, a kormány és minden jók közremunkálása következtében az eddigi kivételes állapot meg fog szűnni, midőn a múltakra minden oldalról a feledékenység fátyola vetetvén a köz kibékülés után a helyreállandó rend és csendességben mindenki minden legkisebb aggodalom nélkül, és azon bizodalommal, hogy működése foganatlan nem leend, fogja hivatásának szent kötelességeit teljesíthetni”. Nem fogadta el tehát az áthelyezését káplánnak Kunbajára, hanem kérte, hogy engedélyezzék tanítói működését.⁹⁴ Csicsáky József sértőnek találta az ellene folyó eljárást, és kérte, hogy véglegesen bocsássák el a papságtól.⁹⁵ Egy későbbi levelében sérelmezte, hogy az érsek Bécsből, tehát személyes meghallgatása nélkül ítélte őt el és fosztotta meg a hivatalától. Tény viszont, hogy nem mutatott megbánást a szabadságharc leverése után. Mint levelében írta, minden alkalommal elmenekült Kalocsáról, amikor császári csapatok közeledtek a városhoz, ám ezt azzal magyarázta, hogy félt.⁹⁶ Bevallotta, világi ruhában járt, bajuszt és szakállt viselt, sőt az osztrák uralom visszatérte után is a templomban viselte csupán a reverendáját, amely állandó viseletként kényelmetlen lett volna számára. Megnövesztette a haját, a hideg és a reumatikus fájdalmak miatt, és utalt rá, hogy a néhai nagyprépost is úgy viselte a haját, mint ő.⁹⁷

92 Kalocsa, 1850. ápr. Mészáros Ignác szentszéki tisztázó eljárásának kérdőpontjai.

93 1848/49 és ami utána következett i. m. 152.

94 KFL I. 1. c. Kalocsa, 1850. márc. 24. Bagó Gergely levele Nádasdy Ferenc érsekhez, melyben házitanítói működésének és egyházmegyéből való távozásának engedélyezését kérte. 1848/49 és ami utána következett i. m. 194.

95 KFL I. 1. c. Csicsáky József 834/1850. 1850. máj. 27. Csicsáky József a szentszékhez írt beadványában elbocsátását, papi kötelekeinek feloldását kérte. 1848/49 és ami utána következett i. m. 197.

96 „Jóllehet pedig az uralkodóház ellen egy szót sem szólottam, tartottam mindazáltal ez időtül, nehogy valaki által később mint lázító bevádoltassam; a tapasztalásból tudván, miszerint a nép közt többnyire találkoznak, kik a hallottaknak vagy együgyűségből, vagy éppen rosszakaratból egészen ellenkező értelmet tulajdonítanak, mint a szónok szavai alatt értett.”

97 KFL I. 1. c. Csicsáky József 880/1850. Eredeti levél. Kalocsa, 1850. jún. 1. 1848/49 és ami utána következett i. m. 197–199.

Itt sem volt elképzelhető, hogy mindenkit megmentsenek, öt esetben nem ez történt: Szekeres György tíz év várfogságot kapott és vagyoneklobzással is büntették.⁹⁸ Szekeres végül a börtönben halt meg. Domsics Antalt a hazatérése után nyugdíjazták. Hering Lipót és Fratriks Lőrinc egy évig volt börtönben.⁹⁹ Domsics Antalt és Sörös Imrét, valamint Szekeres Györgyöt az egyházmegye ugyanakkor időnként pénzküldeménnyel segítette.¹⁰⁰ A vád ellenük az volt, hogy együttműködtek a pártütőkkel, izgattak az uralkodóház ellen, ami annak felelt meg, hogy lakosságot a szószékről buzdították, továbbá felolvasták a magyar kormány rendeleteit, vagy emlegették a „swarczgelb kutyák”-at.

A pécsi egyházmegyében, ahol Farkas József lett a szentszéki elnök, Scitovszky körlevelére reagálva elegendőnek tartották kiemelni szeptember 6-án, hogy „midőn a törvényes hatalom, és a lázongás fegyverei közt ingadozván a szerencse, nemcsak nem talált e téren megelőzőt, de nélkülözött gyors követőt is”. Megfelelőnek ítélték tehát, ha a prímás utasításainak megfelelően elküldik a hódolati nyilatkozatot és egyúttal mellőzik Scitovszky másik megjegyzését, miszerint „az általános politikai zavarok közt történhetett tévedések feletti őszinte bánat nyilvánítása, s bocsánatérti kérelem is kapcsolandó lévén”.¹⁰¹ A pécsi egyházmegye Scitovszky volt pécsi püspök helyismeretére tudott hivatkozni a helyi ügyekben. Megsejtve a szabadságharc bukását, még időben, augusztus 9-én elrendelte, hogy nem kell felolvasni a „lázadozó” kormánytól érkező rendeleteket.¹⁰²

Mivel Karner Antal kinevezett püspök nem foglalta el a hivatalát, a székesfehérvári egyházmegye irányítása Farkas Ferenc nagyprépost kezében volt a forradalom idején, aki a gyakori hatalomátvételek során változatlanul az udvarhűségéről tett tanúbizonyságot. Az osztrák csapatok távoztával, 1849 áprilisában kimenekült Ausztriába, félve a magyar kormány megtorlásától. 1849. június 28-án az ügyét tárgyaló rögtönítélő törvényszék árulónak bélyegezte távollétében és teljes vagyoneklobzásra ítélte őt.¹⁰³ Visszakapta ugyan a vagyonát júliusban, amikor újra visszatértek az osztrákok, de e sérelme miatt a szabadságharcban részt vett papjait nem védte meg később a megtorlástól. A szentszéki tárgyalások során szigorúan elítélte a honvédpapokat. Változást hozott viszont, hogy 1851-ben Farkas Imre éneklő kanonokot kinevezték püspöknek, s ekkor, a politikai helyzet enyhülése folytán is több lehetősége nyílt az egyház-

98 KFL I. 1. c. Pest, 1850. febr. 18. Szekeres György jelenti a szentszéknek, hogy tíz év várfogságra ítélték, egyben segítséget, közbenjárást kér. 1848/49 és ami utána következett i. m. 190.

99 Szabadulása után természetesen ő sem került el a penitenciát, egy hónapi elzárást kapott a deficienciában a szabályszerűtlenségbe esés vétké miatt. KFL I. 1. c. Fratriks Lőrinc 1337/1850. Kalocsa, 1850. aug. 19. Szentszéki ítélet Fratriks Lőrinc bajsai plébános fenyítő perében. 1848/49 és ami utána következett i. m. 211.

100 1848/49 és ami utána következett i. m. 153.

101 PPKL Protocollum 1849, 1454/1849. szept. 6-i szentszéki ülés.

102 Uo. 1275/1849.

103 *Lauschmann Gyula*: Székesfehérvár története. III. A városi polgárosodás évtizedei 1801–1848. A nemzeti függetlenségi küzdelem 1848–1849. Székesfehérvár, 1995. (Közlemények Székesfehérvár város történetéből) 204.

megye papságának mentésére.¹⁰⁴ A káptalani tagok számára jelentett ez első-sorban kiutat, még Farkas Ferenc nagyprépost idejében is. Éppen ezt róttá fel a königsteini börtönben raboskodó König Mór is 1850-ben: „és ugyan nem ugyanez a káptalan parancsolta-e a proclamatio felolvasását?? A kanonok urak szabadok lőnek, mert kényszerítve tevének mindent! De ugyan miért nem áll ezen mentség egy alárendelt káplán részére is?”¹⁰⁵ A nagyprépost távollétében, 1849 júliusáig a helyben maradt kanonokoknak is be kellett tartani a forradalmi kormány rendeleteit. Az egyházmegyei levelezésnél a nagyprépost távozása után a kimenő leveleket furcsa módon már nem iktatták. A kanonokok között két személyt lehet azonosítani. Az egyik Pados János szentszéki jegyző,¹⁰⁶ aki 1848 őszén tábori lelkészként tevékenykedett, majd 1849. július 3-án önkéntesként a Kmety-hadosztályban, tehát fegyverrel a kezében vett részt a harcokban. Hatévi fogságot kapott. Nem a saját egyházmegyéje járt érte közben, hanem Scitovszky primás, így szabadulhatott végül 1853-ban.¹⁰⁷ A másik kikövetkeztethető káptalani tag Pendl Ferenc örkanonok,¹⁰⁸ aki egészen biztosan végig a helyén maradt. Bárki felelt is a vezetésért, jobbnak tartotta a politikailag kompromittáló iratok iktatásának az elmulasztását. Pados János ügyében például csak Pados válaszleveléből tudunk róla, hogy Gaál Eduárd 1849 áprilisában felszólította Farkas Ferenc nagyprépostot, távolítsa el a városból Pados János szentszéki jegyzőt. Az a jegyzőkönyvi kötet is hiányzik, amely rögzítette, hogy 1849. március 24-én megtárgyalták Hám János kinevezett primásnak a császári sereg anyagi megsegítését kérő sürgetését. A kanonokok vonakodtak a segínyt megszavazni, és a jegyzőkönyv hitelesítésére is csak a nagyprépost távollétében, tehát májusban került sor.¹⁰⁹ Nem volt véletlen, hogy a kanonokok közül a visszatérő Gaál Eduárd ötöt is elfogattott,¹¹⁰ majd Pestre vitette őket, hárman azonban 1849 októberében kiszabadultak közülük. Pendl Ferenc rövidebb börtönbüntetéssel úszta meg a dolgot, Schvanfelder Józsefet ellenben 19 év várfogságra ítélték.¹¹¹ Nem állíthatjuk azonban, hogy a kanonokokat igyekeztek csupán menteni. A hiányos adatszolgáltatás Molnár János káplán, tábori lelkész esetében is megfigyelhető, aki hosszas bujkálás után 1851-től a győri egyházmegyéjében tűnt fel segédlelkészként. 1871-ben tért

104 Mózessy G.: i. m. 195–211.

105 SzfvPL I. N° 5295A Sz. n./1849.; Mózessy G.: i. m. 199.

106 Kuthy István: Az 1848/49-es szabadságharcban szereplő papjaink. Kézirat, é. n. (SzfvPL I. 1693/II.) 1. Az eredetiből idéz: Mózessy G.: i. m. 200.

107 Zakar P.: A magyar hadsereg i. m. 147–148.

108 Mózessy G.: i. m. 200.

109 SzfvPL III. Káptalani jegyzőkönyvek, 1849.; Mózessy G.: i. m. 201.

110 Az elfogatás napján jegyezte fel Koller János: „A német kormány iszonyú dühösséggel üldözi visszatérte óta a papokat és zsidókat. Mind hazaárulónak, vagyis inkább felségsértőknek és akasztófára valóknak lenni állítja őket. Windisch-Grätz szelídséggel akarta meghódítani magyar hont, Haynau orosz kancsukával. Szegény magyar nemzet”. Koller János adonyi római katolikus plébánia adminisztrátorának naplója 1848-ból. Zakar P.: „Egyedül Kossuth szava parancsolt...” i. m. 141.

111 Mózessy G.: i. m. 202.

vissza egyházmegyéjébe.¹¹² Ez az eset is arra utal, hogy a meghurcolásának ak-tái körül tapasztalt hiányosságok,¹¹³ akárcsak a csanádi egyházmegye esetében, kifejezetten szándékosság eredménye. A mentés más módszereit itt nem próbálták ki.¹¹⁴

A váci egyházmegye ügyeinek a ceglédi konventikulumi döntés a sajátossá-ga.¹¹⁵ Az egyházmegyei papság 1849. június 21-én meghozott döntése értelmé-ben, az egyházi vezetést lecserélve, Bobory Károly ceglédi plébános lett az ideig-lenes kormányzó. A botránys gyűlésen, melynek teljes jegyzőkönyvét közölte a *Közlöny* 1849. június 24-i 140-es száma, arra hivatkoztak, hogy hazafiútlanság vádjával illeték az egész váci egyházmegyei papságot,¹¹⁶ és igyekeztek a vádat tisztázni.¹¹⁷ A gyűlésen „tisztetlenségre ingerlő kifejezések” használatától sem riadtak vissza a résztvevők. Szerették volna elérni Horváth Mihálynál, hogy sza-badon választhassa meg a papság a püspökét, ehhez egyházi jogi támpontokat ke-restek. Álláspontjuk szerint a püspököt a kormányzásban kezdetben a presbité-rium támogatta, a kormányzást is átvéve a püspök távollétében vagy jelenléte hiányában. Ez a jog fokozatosan átháramlott a káptalanra, de mivel a jelenlegi káptalan elvesztette a papság bizalmát, erre az ősi jogra hivatkozva Bobory Ká-rollyt választották meg.¹¹⁸ Nem került azonban sor hatalomátvételre,¹¹⁹ mert eh-hez hiányzott a megyei papság hozzájárulása,¹²⁰ de a gyűlés résztvevői addig is felszólították a káptalant, tartózkodjon a további kinevezési jog gyakorlásától. A káptalan 1849. június 23-án „az egyházi törvények és szokások szerint” azon nyomban kinevezte Mericzay Antal pesti főesperes-kanonokot „törvényes kor-mányzóvá”, és engedelmességi nyilatkozat tételére szólította fel vele szemben az

112 Zakar P.: A magyar hadsereg i. m. 145.

113 Mózessy G.: i. m. 201.

114 A két kivégzett egyházmegyes papról és a meghurcoltakról részletes adatokat közöl: Mózessy G.: i. m. 204–211.

115 VPKL Conventiculum Ceglédiense, 1849.

116 A vád alapja, hogy Hám János 1849. jan. 12-én elrendelte a császári proklamáció felolvasását Ferdinánd lemondásáról és Ferenc József hatalomátvételéről. Hám utasításáról a káptalan jan. 17-én értesülve, néhány napi gondolkodás után, jan. 22-én a köröztetés mellett döntött. VPKL Protocollum consistorialia. 1847–1849, 1849. jan. 22.

117 A gyűlést összehívó körlevélben Bobory kiemelte, hogy nem terveznek semmi törvény- vagy rendellenes dolgot, hanem azon „egyedül az egyház java és dísze párosulva igaz hazafiúsággal” lesz a napirendi pont – derül ki a szentszéknek a gyűlést engedélyező leiratából, ahol ugyanakkor kiemelik, hogy „az összejövetelnek politikai tekintetből lehető következményeiért a felelősség önvállalait terhelhetendi”. VPKL Conventiculum Ceglédiense, 1849. Szentszéki leirat Lukács Imre alesperes és nógrádi plébános, Bobory Károly ceglédi plébánosoknak a váci szentszék 1849. jún. 16-i üléséből. Lukács Imrének egyébként azt is megírták, hogy a Bobory által összehívott gyűlésen nem köteles részt venni. VPKL Protocollum consistorialia. 1847–1849, 1849. jún. 16.

118 Szarvas Ferenc prépost helyett.

119 Ezzel magyarázható, hogy Bobory Károly még 1849. júl. 9-én is bejelentette a váci szentszéknek „hogy egy miniszteri kiküldetés következtében plébániájáról két hétre távozandó léssen”. VPKL Protocollum exhibitorum 1849, 4095/1849.

120 Az abonyi kerületben pl. júl. 2-re tűztek ki kerületi gyűlést a kérdés megbeszélésére. VPKL Conventiculum Ceglédiense, 1849. Vonnák Károly kerületi jegyző által szignált körlevél az abonyi kerülethez, 1849. jún. 25.

egyházmegyét.¹²¹ Mericzay Antal nem szívesen vállalta a helynökséget, a forradalmi kormánnyal ellenben kész volt együttműködni, miként az az 1849. június 30-án tartott szentszéki ülés jegyzőkönyvéből is kiderül.¹²² Nem volt tehát már szükség Bobory Károlyra, hogy megtörténjen a forradalmi kormánnyal az együttműködés. Ettől függetlenül olyan egyházfegyelmi véteknek minősült a ceglédi szakadás, hogy elsősorban a konventikum résztvevői ellen széles körű vizsgálat indult a fegyverletétel után. 1849. október 9-én a káptalani helynök engedelmességi nyilatkozatot kért az egyházmege papságától, ezek rövid időn belül többnyire meg is érkeztek, melyekben szkizmatikusnak nevezik a ceglédi konventikumot.¹²³ Scitovszky – informálódás végett – 1849. november 4-én bekerete a ceglédi konventikum anyagát.¹²⁴ Bobory Károly, előre sejtve a vizsgálódás eredményét, már november 7-én elküldte a váci káptalani helynöknek bűnbánó levelét, beleszöve, hogy a történeteket az események sodrása idézte elő.¹²⁵ Ezt követően kezdte meg az ügy kivizsgálását a váci szentszék. Ennek során a kerületekből bekért jelentésekben arról is informálódni akartak, hogy kik voltak azok a lelkészek, akik fegyvert fogtak a császári csapatok bevonulásakor, majd elhagyták állomáshelyüket, hogy csatlakozzanak a felkelőkhöz. November 23. és december 4. közötti dátumokkal iktatva küldték meg ezeket a jelentéseket.¹²⁶ A ceglédi szakadás ügyében hozott első döntést 1849. december 29-én terjesztették fel Scitovszky János prímásnak. A konventikum megszervezésével Bobory Károlyt vádolták meg, ugyanakkor 33 vétkes pap nevét is felsorolták, kiemelve közülük 12-nek a nevét.¹²⁷ 1850-ben a szentszéki ügyész április 9-ei folyamodványában jelezte, az ügy azért is szokatlan, mert nem volt eddig gyakorlatban a

121 Erre a rendeletre utalnak vissza az engedelmességi nyilatkozatok. VPKL Conventiculum Ceglédiense, 1849. Lukács Imre nógrádi esperes levele a váci szentszékhez, 1849. júl. 1.

122 VPKL Protocollum consistorialia. 1847–1849, 1849. jún. 30. Itt tárgyalják a Vallás- és Közoktatási Minisztériumnak a Közlönyben is megjelent rendeleteit. Ezek alapvetően arra szólítják fel az egyházmegeket, hogy a polgári hatósággal azonos elveket vallva hazafiként viselkedjenek, működjenek együtt a kormánnyal buzgón és erélyesen és ne kényszerítsék a kormányt „olynemű szabályokhoz nyúlni, melyek bár az egyháznak (különben tiszteletben tartandó) önkormányzati jogát sértik, de a haza érdekében a nemzetellenes hatások ellensúlyozása, és meggátolása végett szükségessékké lesznek”. A 161. sz. rendelet jún. 15-ről arra szólítja fel az egyház vezetőit, hogy Horváth Mihály elképzelésének megfelelően aug. 20-án egyházi közgyűlést tartsanak Pesten a „magyar kat[olikus] egyháznak a szabadság alapján történendő újjászületésére, s mind az álladalom iránti viszonyainak, mind belkormány szabályozására”. Egyedül csak a vagyoni ügyekre vonatkozó utasítást kerülték meg ezen a szentszéki ülésen, egyes diplomáciával további felvilágosítást kérve a minisztériumtól. A keresztes háború gondolatát is üdvözölték, ennek szellemében körlevelet is szerkesztettek.

123 VPKL Conventiculum Ceglédiense, 1849.

124 VPKL Protocollum exhibitorum 1849, 4232/1849.

125 VPKL Conventiculum Ceglédiense, 1849. Bobory Károly levele a váci szentszékhez, 1849. nov. 7. Ugyancsak erre fog hivatkozni az ítélet kimondása után 1853-ban, kiegészítve azzal, hogy miután sor került a megválasztására, őt senki sem figyelmeztette sem szóban, sem pedig írásban. VPKL Conventiculum Ceglédiense, 1853.

126 VPKL Protocollum exhibitorum 1849, 4312–4328/1849.

127 Plébánosok: Bobory Károly, Rudlovsky István, Vécsey Sándor, Rötth Antal, Jankovich Mihály, Körrey Ferenc, Lánicz János; káplánok: Lovász Antal, Szűcs István, Bajnóczy Sándor,

káplánok szentszéki elítélése, esetükben rövidebb úton is el lehetne járni.¹²⁸ 1851-ben került sor a váci ítélet meghozatalára, a fellebbezés folytán az esztergomi prímási bírói fórumra került az ügy 1852-ben, ahol a 12 vádlott közül tíz ellen enyhébb, Rudlovsky István ecsegi plébános¹²⁹ és Bobory Károly ellen viszont súlyosabb büntetést szabott ki a testület, az utóbbi ráadásul császári hadbíróóság elé is került.

A veszprémi egyházmegyében jól megfigyelhető, ahogyan Scitovszky prímás utasításait követve próbálták menteni a klerikusokat. 1849. szeptember 9-én iktatták Scitovszky levelét, amelyben – mint láttuk – azért kért részletes tudósítást az egyházmegyei papságról, hogy a katolikus klérusnak „Ő Cs[ászári] Kir[ályi] Főlsége előtt az újabb zavarok alkalmával elhomályosodott jó hírét-nevét helyreállítani” lehessen.¹³⁰ A veszprémi egyházmegye készségesen követte a prímás utasításait. Még aznap megtették a Scitovszky által javasolt hódolati nyilatkozatot, másnap pedig felszólították az espereseket a jelentések megírására, aminek azok eleget is tettek.¹³¹ A jelentésekben védték a papokat, a körülmények hatalmára vezetve vissza, hogy néhány beszéd tagadhatatlanul a forradalom támogatásáról tanúskodik. A devecseri kerület 15 papját az alesperes inkább kitüntetésre ajánlotta; egy kivételt tett csupán, Gyarmaty Jánossal kapcsolatban, az ő párttűtő beszédét ugyanis nem lehetett elhallgatni, hiszen nyomtatásban is megjelent.¹³² Egyes próbálkozás figyelhető meg a csurgói alesperes jelentésében, aki a hangsúlyt arra helyezte, hogy a protestánsokra hagyatkozott inkább a

Cserkúty/Czeh János, Jaczkó Károly. 1851. jan. 31-én a szentszéki ügyész a következő vádat fejtette ki: Rudlovsky főbűnös, mert ő volt a ceglédi gyűlés elnöke, akárcsak Bobory is. Vécsey Sándor, Körrey Ferenc, Rötth Antal vétkét nem tartotta súlyosnak, mert ők csak csatlakoztak a szavazókhoz. Ezt tette Láncz János is, de nála súlyosbító tényező, hogy a gyűlés után a szakadás pártolására szólította fel a kecskeméti kerületet. Jankovich bűne csak az volt, hogy tagja volt annak a bizottságnak, amely a hódolati nyilatkozatot vinné a forradalmi kormánynak, de abban többen is benne voltak, így őt nem vádolta annyira. Czeh és Bajnóczty vétkei egy beadványból se derülnek ki. Szűcsről, Lovászról és Rötthről is csak a kecskeméti esperes – aki személyesen nem is volt jelen – állította, hogy ők garázdálkodtak a leginkább Cegléden. Jaczkóról is csak az volt bizonyos, hogy plébánosa tudta és engedélye nélkül botrányos ruhában elment Ceglédre.

128 VPKL Conventiculum Ceglédiense, 1850.

129 Az ő engedelmségi nyilatkozata a káptalani helynök iránt csak 1849. okt. 31-én keltezve került elküldésre. VPKL Conventiculum Ceglédiense, 1849.

130 VÉL Protocollum exhibitorum 434/1849.

131 Elsőnek a cseszneki alesperes küldte a jelentését, szept. 24-én, majd okt. 5-én a csökolyi kerület (516/1849), és az igali alesperes is (519/1849). 6-ai a füredi alesperes hasonló jelentése (521/1849), ill. a szombathelyi alesperes pótló jelentése a papok magatartásáról a politikai zavarok idejében (522/1849), a tapolcai alesperes jelentése (523/1849), 7-ei a csurgói alesperes jelentése (526/1849), a keszthelyi alesperes jelentése (527/1849); 8-ai a devecseri alesperes jelentése (529/1849); 9-ei a sümegi alesperesé (534/1849). Néhány kerület viszont később küldte ezt el. A kaposvári okt. 15-én (546/1849), a veszprémi kerületi alesperes 23-án (558/1849), a karádi kerületből viszont csak dec. 22-én küldték ezt meg (747/1849). VÉL Protocollum exhibitorum 1849.

132 Nála enyhítő körülményként fogalmazta meg, hogy „hitvallásában alázatos véleményem szerint nem éppen a szívbeli meggyőződés, mint inkább fény-, dicsőség-, s szerencsevadászat

forradalmi kormány.¹³³ S önmagért beszél szerinte, hogy a katolikus papságot a „schwarz-gelb papok” titulussal illették a forradalmat támogatók. A sümegi kerület alesperese volt az egyedüli, aki részletesen ecsetelte a forradalmat támogatók cselekedeteit.¹³⁴ Érdekes módon az ő ügyeiket a szentszéki üléseken nem tárgyalták, s azok esetei kerültek csupán szóba, akiket világi feljelentés miatt voltak kénytelenek elítélni.

Scitovszky János prímás szeptember 26-án újra sürgette a kerületi jelentések megküldését, egyúttal a forradalom résztvevőivel szembeni eljárásra adva utasítást.¹³⁵ Az egyházmegyei értesítést október 25-én küldték meg a prímásnak.¹³⁶ A honvédpapokat azonnal felfüggesztették állásukból, és még októberben eltiltották őket az egyházi ténykedéstől.¹³⁷ A honvédpapok szentszéki elítélésére is sor került később. Pap Károly bizonyítani tudta, hogy nem vett részt csatában, mégis kimondták rá az irregularitást november 29-én.¹³⁸ December 4-én Lakner Károly ügyében döntöttek. Scitovszky utasításai szerint ügyesen mentette őt a szentszék, a vád ismertetése után enyhítő körülményként említve, hogy Laknert kijelölték a Drávát védő nemzetőrség tábori lelkészének, mely hivatalt – papi kötelességeinek megfelelően – az egyházi kormány beleegyezése után fogadta el csupán. Innen ment a rendes zászlóaljhoz táborig papnak, ekkor már engedély nélkül, „de engedélyt kérelmező iratának valószínűleg az akkor megakadt postajárás miatti eltévedtével, a körülményektől szoríttatva tökéltette el magát; mely céljától egy ideigi reményadó halasztgatás után elúttetve és kápláni állomására a császári hadseregek félelme miatt visszatérni nem mervén, a főntebb érintett világi foglalkozásokra inkább önfenntartási kényszerültségből, hogysen szívvonalomból adta magát, fegyvert nem viselt, csataszolgálatban nem volt, és módját látván visszatért, tévlepését megbánva, a lázadók merényleteit kárhóztatva, az egyházmegyei fősőbbéségnél kegyelemet esdett. Annak okáért:” a rá kirótt ítélet az enyhítő körülmények figyelembevételével: „kétheti szorosb elzártságban töltendő bűnhődés kitarására ítéltetik; mely időközben az őszinte bánat sugallta cselekmények mellett hetenkint szerda és pénteki napokon kenyér és víz melletti szigorú böjtre különben is, hétszakán csak három ízben egy meszelyi bor ital engedtetvén meg, továbbá a melléje rendelendő lelkiatya által föladandott tárgyak fölött hármassz. elmélkedéseknek írásba foglalására, s utolján a sz. gyónás és áldozás szentségeinek ájtatos fölvételére ítéletileg utasítottatik; egyszersmind az

lappangott, szoros házi környülményei ellenkezőre s túlságra kényszerítették azt, ki a forradalom előtt csüggethetlen védője volt a Dynastiának”. Uo. 529/1849.

133 Logikájának lényege az volt, hogy a többségében protestáns minisztérium utasításai elküldésekor is a címzésekben a „Lelkészek, Tiszteletes Urak” megszólítást használta, nem pedig a „Tisztelendő, Főtisztelendő Papok, Esperesek, Püspökök” címeket. Uo. 526/1849.

134 Olyan részletekig ment el, hogy Horváth József a következő köszönési formát használta: „Dicsértessék a Jézus Krisztus – éljen Kossuth”. Uo. 534/1849.

135 Uo. 537–538/1849.

136 Uo. 568/1849.

137 Pap Károly, Trimmel Sándor és Lakner Sándor esete. Uo. 571/1849.

138 Uo. 673/1849.

egyházrendi foglalatosságok gyakorolhatásától a rendes hatalom általi fölödozás engedményezésig fölfüggesztettnek nyilvánítottak”¹³⁹

A honvédpapok ügyei mellett a beszédek miatt feljelentett személyek is mentésre szorultak. A keszthelyi katonai várparancsnokság feljelentése miatt a primás kérte Varga János megfenyítését. A szentszék elegendő időt hagyott, hogy a vádlott felkészülhessen ügye tárgyalására: november 9-én Varga Jánost a november 28-i szentszéki ülésre idézték be,¹⁴⁰ rajta kívül idézést kapott még Komesz György gyulakeszi plébános és Tarcsai József tóthi káplán is. Az ügyeket azonban december 5-én tárgyalták csupán, amikor Tarcsai József elítélését azzal odázták el, hogy hiányosak a bizonyítékok. Varga János esetében ennél is elegánsabban oldották meg a kérdést: a vádlott egyszerűen letagadta az ellene felhozott vádat,¹⁴¹ a szentszék pedig ezek után simán felmentette a káplánt.¹⁴² A szentszéki felmentés ellenére Scitovszky kérte, hogy vessék mások okulására penitencia alá a káplánt. Komesz György több vádpontot is kénytelen volt igaznak elismerni, miközben a súlyosabbakat tagadta. „A főtisztelendő sz[ent]szék ezen ügyet a rendes per útjának elkerülésével atyailag kívánván elintézni, fölszólítá nevezett plébános urat: hogy, miután bármily vizsgálat legkedvezőbb eredményének esetére is a föntebbi önvallományokban már annyi foglaltatik, hogy őt méltán egyházi büntetés alá vetni lehetne, kész volna-e magát a sz. szék ítélete alá vetni most, s ily kedvezmény által a talán sújtóbb büntetést eredményező vizsgálatot elkerülni? – Ő azonban azt nyilvánítá, hogy semmi kedvezményt nem, hanem ismét és ismét vizsgálatot kíván [...] ennek folytán határozatot.” Majd sor került a rendes vizsgálatra is.¹⁴³

Rajtuk kívül elsősorban Tripammer Antal ügye váltotta ki a primás élénk érdeklődését. 1849. július 14-én a püspöki helynök, Szmodis János vezetésével tárgyalták a szentszéken Tripammer bejelentését, melyben az 1844. évi III. törvényekre hivatkozva kérte, hogy áttérhessen református hitre. Már hetek óta együtt élt Lemann Mária római katolikus nővel a paloznaki plébánia területén fekvő szőlőházban, és ekkor kérte a házasságkötés kihirdetését a helyi plébánostól. A szentszéki határozat kiemelte, nem tekinti érvényesnek az idézett polgári törvényt a maga szempontjából, mivel az megkérdőjelezi a házassági akadályok (márpedig felszentelt pap házassági kísérlete annak számít) egyház által való megállapításának a jogát.¹⁴⁴ Az eljárásról Scitovszky 1849. szeptember 12-én kért értesítést.¹⁴⁵

Az egyházmegyék helyzetét áttekintve, a piarista rendre is érdemes rövid pillantást vetni a teljesebb kép érdekében. A piarista rend alaposan kompromit-

139 Uo. 685/1849.

140 Uo. 609–610/1849.

141 Tanúkkal bizonyította, hogy aki a katonai parancsnokságnál a káplánt feladta, az „egy hely nélküli csavargó és részeges, házsártos ember volt”. Uo. 609/1849.

142 Uo. 688/1849.

143 Uo. 691/1849.

144 Uo. 1849. júl. 14. Szentszéki jegyzőkönyv.

145 Uo. 444/1849.

tálta magát a forradalom idején, részben a forradalom támogatása, részben a végrehajtott belső reformok miatt. Ezért indultak elsősorban eljárások a rend tagjai ellen. A szerzetesrend belső reformjának az ügye szolgáltatott apropót a vádak egyoldalú súlyozására, a politikai számonkérés alóli mentesítés érdekében, ami azonban nem bizonyult zökkenőmentesnek. Tamásy József kormányzóhelyettes 1849. szeptember 5-én kelt, Szent-Iványi Vince főbiztoshoz intézett levelében szintén a belső reformra próbált koncentrálni a legtöbb gondot okozó 1848. szeptemberi tisztújításra utalva, elhárítva ezzel a politikai vádak: „Mi a kegyes tanítórend múlt évi szeptemberben tartott közgyűlését illeti, az oly tárgy, mely távol minden politicalai irányzattól, egyedül a szerzet ügye s javának előmozdítása és biztosítása végett származott. Hogy rá a külső mozgalmak szerencsétlensége is nagy befolyással volt, tagadni nem lehet.”¹⁴⁶

Az akkor megválasztott provinciális, Purgstaller/Palotai József még 1848. december 18-án részletesen beszámolt a püspöki karnak¹⁴⁷ a botrányos gyűlésről, midőn Palotai szeptemberben átvette Gruber Györgytől a kormányzást.¹⁴⁸ Történt ez annak ellenére, hogy a rend a forradalmi lázban azt kérte, egyáltalán ne avatkozhasanak be a püspökök a rend belügyeibe.¹⁴⁹ Szent-Iványi Vince főbiztos 1849. szeptember 4-én kérte, példásan büntessék meg, már csak a példastatuálás miatt is, Palotait a forradalom támogatása miatt.¹⁵⁰ Palotai ugyan már áprilisban, az orosz betörés hírére beadta lemondó nyilatkozatát, nem volt bizonyítható azonban, hogy az illetékesek elfogadták volna, ő maradt ugyanis a rend élén egészen a szabadságharc bukásáig. 1849. augusztus 26-án mondták ki csupán, hogy törvénytelen volt Palotai megválasztása, s mivel a körülmények nem engedték meg a tisztújító gyűlés összehívását, egyszerű kinevezéssel lett Tamásy Józsefből rendfőnök-helyettes. Az ő feladatát képezte a rend és a fegyelem helyreállítása, a nehézségek leküzdésére pedig „az állam részéről minden assistentia biztosíttatik”. Szeptember 9-én kelt levelében Szent-Iványi kifejtette, hogy a renden belüli büntetés kiszabásával „a politikai vétségek folytán szükségelt hadszéki eljárásnak eleje nem vétethetik”. A rendtagoknak Tamásyval szemben fenntar-

146 Magyar Piarista Rendtartomány Központi Levéltára (= MPRKL) N 60/52. A magyarországi kegyes Tanítórend Kormánytanács üléseinek Jegyzőkönyve. 1848. okt. 1.–1849. szept. 13.; MPRKL N 60/55. Tamásy József beadványa Szent-Iványi Vince főbiztoshoz, Pest, 1849. szept. 5.

147 Magyar Országos Levéltár (= MOL) 844. mikrofilm; MPRKL N 60., 60/55. Purgstaller/Palotai József provinciális körlevelei 1848 szept.–dec. Fogalmazványok.

148 A magyarországi kegyes tanítórend Pesten 1848-ki szeptember 3–10 tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Nyomtatvány. MPRKL For. 58/A N° 23. Az előzményekhez hozzátartozik, hogy már 1848. júl. 2-án tartottak egy nyilvános gyűlést, ahol kieroszakolták a rend radikálisabb tagjai a törvényes formák mellőzésével a szeptemberi képviseleti gyűlést. Itt hivatalosan lemondatták Grubert, s megválasztották Palotait. A későbbiekben majd, amikor a főváros az osztrákok kezébe került, Palotait be is börtönözték, de aztán kiszabadult.

149 A MOL 844. mikrofilmen „Pótlások” címszó alatt egy kisnyomtatvány található, aláírás nélkül, a piarista rend óhajairól. Szintén aláírás nélkül őrzi ezt a nyomtatványt a piarista levéltár is: MPRKL ARPHV Vetus, For. 40 (Provincia), 22. sz.

150 MPRKL V 443/5, A magyar piaristák 1848/49 szabadságharcot követően [...] 1849–1853. 771/1849.: Szent-Iványi Vince levele Tamásy József kormányzóhoz. 1849. szept. 4.

tásaik voltak, mivel az elnyomó hatalom eszközét látták benne. Utólag azonban elismerték, a rend érdekét próbálta – még ha sikertelenül is – védeni, úgy értelmezve a császári királyi rendeleteket, ahogyan azokat az egyházmegyei szentszékek is értelmezték: nevezetesen, „hogy a katonai hatóság közbelépése nélkül majd ő szabja meg büntetését azoknak, akik a szabadságharcban tetteges részt vettek”.¹⁵¹ Az állami utasítások miatt gyakorlatilag a renden belüli fegyelmi problémák megoldására volt csupán lehetősége: „mindeddig naponta láthatni szerzetbeli egyéneket, kik a jelen rendkívüli körülmények közt nem csekély közbotrányra világi öltözetben járni, sőt közhelyeken meg is jelenni merészkednek; az ilyenek irányában a szerzet fegyelmi intézkedései egész szigorral alkalmazandók”.¹⁵²

Az egyik büntetési lehetőség a rendtagok tanítástól való eltiltása volt.¹⁵³ Emellett megkezdődött „a megfigyelés, nyomozás, faggatás-zaklatás, tanítástól felfüggesztés, bizonyos társházakba internálás, sőt befogatás” is.¹⁵⁴ Odáig ment a hatósági beavatkozás, hogy 1850. január 21-én még az új rendtagok felvételét is megtiltották. Tamásynak a helyzet orvoslását célzó kérvényei¹⁵⁵ eredménytelenek maradtak. Az hozott csupán változást, hogy Ferenc József ajánlására IX. Pius pápa 1852. június 25-én három évre kinevezte Scitovszky János prímást Magyarország és Erdély összes szerzetesrendjének apostoli vizitátorává. Ezen hatalmával élve a prímás azonnal összehívta a piarista rend általános gyűlését,¹⁵⁶ ahol sor került a belső reformra, amely hivatalosan eltörölte az 1848-as szeptemberi reformot.¹⁵⁷ Tulajdonképpen ezzel és ily módon „purifikálódott” a piarista rend, ezután történhetett meg a rendtagok felmentése is. Olyan jól működött a rend esetében az elhárítás mechanizmusa, hogy 1861-ben Erdősi (Poleszni) Imre, a branyiszkói áttörés híres vezéralakja is a kecskeméti piarista rendház főnökévé válhatott.¹⁵⁸

151 MPRKL V 438/32. *Vámos Károly*: A rend történetéhez... Kézirattörök.

152 MPRKL V 443/5, A magyar piaristák 1848/49 szabadságharcot követően [...] 1849–1853. 871/1849.: Szent-Iványi Vince levele Tamásy József kormányzóhoz. 1849. szept. 9.

153 Pl. Cseh Ferenc volt kolozsvári házigazgató eltiltása. MPRKL V 443/5, A magyar piaristák 1848/49 szabadságharcot követően [...] 1849–1853. 589/1850, Pest 1850. ápr. 16. Cseh Ferenc már 1849. jan. 4-én osztrák fogságba esve, Nagyszebenben került börtönbe, ahonnan máj. 6-án szabadult. Aug. 19-én Szegedről írt levelében jelentette be lemondását a házigazgatási hivataláról, egyben jelezve, hogy Szegeden kíván maradni. MPRKL N° 60/51. Tartományfőnöki iktatófüzet (Rendfőnöki levelezési napló). 1848. szept.–1849. aug.

154 MPRKL V 438/32. *Vámos K.*: i. m.

155 1851. júl. 12-én kérvényezte a hatósági tiltó rendelet feloldását.

156 Ilyen gyűlést Tamásy is megpróbált összehívni, de Geringer megakadályozta, s ezért nem lehetett törvényesen megválasztott provinciálissá.

157 *Takáts Sándor*: A főváros alapította Budapesti Piarista Kollégium története. Bp. 1895. 358–361.

158 A branyiszkói áttörés során a visszaemlékezések szerint döntő szerepet játszott a fegyvertelen, a feszületet kezében tartó pap, aki a túlnyomórészt szlovák honvédekhez anyanyelvükön szólt. A szabadságharc folyamán érdemeiért júl. végén a IV. hadtest tábori lelkészévé nevezték ki. A bukás utáni megtorlást azzal kerülte el, hogy igazolásokat szerzett, miszerint kényszer hatására lépett be a seregbe. 1861-től a kecskeméti piarista rendház főnöke, 1878-tól pedig kormány-

Összefoglalásként elmondható, hogy 1849-et követően a magyar római katolikus egyházvezetés Scitovszky primás utasításait követve sikeresen – a forradalmi részvétel utólagos megítélése szempontjából *túl* sikeresen – védte meg papjait a politikai felelősségre vonástól. Nem volt mód mindenki megmentésére,¹⁵⁹ de a fentiekben részletezett védekezési mechanizmusok működtetése bizonyítja, hogy a többségében semlegesnek minősített katolikus papság valójában a forradalom és szabadságharc elkötelezett támogatója volt.

ZSOLT TAMÁSI

THE EFFORTS OF CATHOLIC CHURCH LEADERSHIP FOR SELF-DEFENCE AFTER THE SUPPRESSION OF THE REVOLUTION OF 1848–1849

Regarding the participation of the Catholic Church in the revolution of 1848–1849 it is a widely held point of view in historiography that the majority of higher clergy, with few exceptions, took sides against the issue of national independence. Nevertheless, one can also read about the role of lower clergy, which supported not only the fight for freedom but practised inner critique on the Church, as well. This bipolar approach leaves partly open the question that most of the clergymen remained neutral during the revolution, and they submitted to and carried out orders of the revolutionary government exercising power in wartime or the emperor's regime. This image was not created by communist historiography, because it only adopted it, and then propagated the approach that was elaborated from the fall of 1849 by the Hungarian Catholic episcopacy, headed by prince primate János Scitovszky. This study describes the steps of shaping the mechanism of self-defence suggesting that, instead of political reckoning, the "purification" of clergy happen by the ecclesiastical courts. In parallel, insufficient supplying of data and concealment of compromising data occurred as well. The presented situations existing in the dioceses confirm that most of the ecclesiastical courts followed the primate's orders; only the Transylvanian diocesan clergy suffered considerably because of the hesitation and the personal attitude of the grand provost of Székesfehérvár. In the course of the ecclesiastical court hearings offences against the Church were regarded primarily as aggravating circumstances, not the political ones. According to the subsequent judgement on the participation in the revolution, on the instructions of primate Scitovszky, the Hungarian Roman Catholic Church leadership could thus protect the priests *too* successfully from political calling to account after 1849. It was not possible to save everyone, but the success of the defensive mechanism confirm that most of the Catholic clergy, regarded as neutral, were actually committed supporters of the revolution and war of independence.

tanácsos is volt. 1888-ban vonult vissza és két év múlva hunyt el. *Zakar Péter*: „Előre utánam, itt az Úristen!” (Erdősi Imre, a branyiszközi hős). In: *Kecskemét is kiállítja... Gáspár András, Erdősi Imre, Lestár Péter, Muraközy János, 71. honvédszászlóalj, 16. (Károlyi) huszárezred, Kecskemét város szabadsapata. Szerk. Székelyné Kőrösi Ilona. Kecskemét, 2002. (Kecskeméti a szabadságharcban II.)* 163–176.

159 Még így is a Bach-korszakban a forradalmi tevékenységéért elítélt, különböző felekezeti lelkészek 75%-a katolikus volt. *Zakar Péter*: *Forradalom az egyházban? A radikális papság 1848–49-ben.* In: *Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon 1848–1918.* Szerk. Sarnyai Csaba Máté. Bp. 2001. 61.